

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

O'RGANILAYOTGAN MAMLAKATLAR TILLARINI O'QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

BOSH ILMIY-METODIK
MARKAZ

2022

TOSHKENT

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТИЛ, ТАРЖИМА ВА КОНСАЛТИНГ МАРКАЗИ

**Ўрганилаётган мамлакат тилларини ўқитишда маданиятлараро
мулоқот (шарқ тиллари) тингловчилари учун**

ТОШКЕНТ – 2022

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2020 йил _____ даги ___сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар:

С.С.Абдуллаев (ТошДШУ,доцент)

Б.Бегматова (ТошДШУ, доцент)

Такризчилар:

Ш.Г.Шомусаров (ТошДШУ,профессор)

Г.С.Муталова (ТошДШУ,доцент)

МУНДАРИЖА

- I. ИШЧИ ДАСТУР**
- II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ
ТАЪЛИМ МЕТОДЛАР**
- III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР**
- IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ**
- V. КЕЙСЛАР БАНКИ**
- VI. ГЛОССАРИЙ**
- VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ**

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сон, 2020 йил 16 апрелдаги «Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4680-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

«Ўрганилаётган мамлакат тилларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот (шарқ тиллари)» модули ўқитилиши жараёнида эгалланадиган билим, малака ва кўникмалар ихтисослик фанлар блокига кирадиган фанлар билан интеграллашуви натижасида тингловчиларнинг чет тили коммуникатив

компетенцияларини (лингвистик, ижтимоий-лингвистик, дискурсив, стратегик, ижтимоий-маданий) ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади, чунки филологнинг касбий компетенцияси назарий фанлар ва асосий чет тили фани ўқитиш мажмуида шаклланади.

Ушбу дастур мазкур курснинг коммуникатив тилшунослик, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, коммуникатив тилшунослик лингвокультурология, назарий грамматика, назарий фонетика каби тилшуносликнинг фундаментал йўналишларини ҳисобга олган ҳолда тузилган. Ушбу замонавий йўналишлари нуқтаи назаридан, матн – кўп поғонали, мураккаб характерга эга тил бирлиги, мулоқотнинг асосий бирлиги ва ижтимоий таъсир этиш асбоби сифатида талқин этилади. Матн лингвистикасида тил ва маданият муносабатлари муҳим аҳамият касб этса, назарий грамматика эса тилнинг тузилиши ва универсалияларини когнитив, прагматик жиҳатдан талқин қилади. Бунда ижтимоий-маданий омил ва миллий дунё тасвири алоҳида ўрин эгаллайди, чунки маданий контекстни назарда тутмаган ҳолда матн моҳиятини мукамал тушуниб бўлмайди, баъзи ҳолларда эса бунинг иложи ҳам бўлмайди.

Ушбу мажмуа янги педагогик техногогиялар ва тилшуносликнинг замонавий йўналишлари асосида тубдан янгиланишни илгари суради ҳамдатингловчиларнинг таълим бериш сифатини кўтариш мақсадида дастурда турли эффектив ва замонавий педагогик технологиялар ишлатилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад – тингловчиларда «**Ўрганилаётган мамлакат тилларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот (шарқ тиллари)**»модулининг методологик тамойиллари, асосий тушунча ва мутахассислик профилига мос билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва такомиллаштириш, ҳамда тингловчиларда матн билан ишлаш малакаларини шакллантириш ва матнни таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришдир.

«Ўрганилаётган мамлакат тилларини ўқитишда маданиятлараро мулоқот (шарқ тиллари)» модулининг асосий вазифалари қуйидагилар:

*маданиятлараро мулоқот назариясининг юзага келиши: сабаб ва омилларини ўрганиш, юқори ва қуйи контекстли маданиятларни ажрата билиш;

*маданиятлараро мулоқот муаммолари ва уларнинг ечимини топа билиш;

*тил, маданият ва коммуникация: ўзаро муносабат масалаларини ёритиб бериш;

*маданий карахтлик ва адаптация масаласи ҳамда тизими ҳақида тушунчага эга бўлиш;

*аслият ва таржимада тиллараро ва маданиятлараро ўзаро таъсир ходисаларини таҳлил қилиш;

*мулоқотга ёрдам берувчи омиллар ва тўсиқларни ўрганиш ва таҳлил қила олиш;

*араб тилини ўқитишда турли маданият вакиллари мулоқотидаги қийинчиликлар, тил ва маданиятнинг ўзаро маданий тузилмаларнинг ўзаро муносабатини аниқлаш ва таҳлил ўтказиш кўникмаларини шакллантириш;

*инсон онгида акс этган дунёнинг тилда ифодаланиши ва араб дунёси лисоний манзарасини аниқлаш, тилнинг шахс шаклланишига таъсири масалаларини кенг муҳокама қила олиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенциясига қўйиладиган талаблар

Курснинг назарий бўлимининг мақсади маданиятлараро мулоқотнинг асосий муаммоларини мунтазам равишда тақдим этиш, асосий тушунчалар ва терминологияни ўзлаштириш, шунингдек, маданий сезгирликни ривожлантириш, маданиятлараро алоқаларнинг турли ҳолатларида коммуникатив хатти-ҳаракатларнинг ўзига хос кўринишини тўғри талқин қилиш қобилиятидир.

Амалий бўлимнинг мақсади – турли маданиятларда маданиятлараро мулоқот ва коммуникатив услублар жараёнларини ўрганиш; «кўп маданиятлилик» доирасида тингловчиларнинг фикрлаш қобилиятини бошқа

маданиятларга нисбатан ижобий муносабат сифатида шакллантириш, замонавий дунёнинг маданий хилма-хиллиги қадриятларини тан олиш.

Тингловчи:

- Маданиятлараро мулоқот тушунчасини;
- Маданиятлараро мулоқот қоида ва стратегияларини;
- Маданиялараро мулоқот қилиш стратегиясини ўргатишни;
- замонавий глобаллашув шароитида маданий алоқаларни ривожлантириш хусусиятларини гуманитар йўналиш сифатида кўриб чиқиши;
- АҚШ, Ғарбий Европа ва араб давлатларида таълимнинг алоҳида бўлими ва доимий университет курси сифатида маданиятлараро алоқа ривожланишининг асосий босқичларини кузатиши;
- маданиятлараро алоқа назариясида бугунги кунда қабул қилинган асосий тушунчалар ва уларни англатувчи атамаларни ўзлаштириши (маданият, алоқа, дунёнинг маданий суръати, дунёнинг лингвистик суръати, маданиятнинг туркумланиши; лингвистик шахс, «иккиламчи» лисоний шахс, маданият зарбаси ва бошқалар) ;
- маданий концептлар, лингвокультурема, маънонинг маданият билан боғлиқ бўлаги, маданий муҳим ахборот, лингвокультурологик майдон (поле), лингвокультурологик ҳолат, миллий дунё тасвири ҳақидаги *билимларга* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- маданиятлараро мулоқот модулининг асосий йўналишлари ва категорияларини англаш;
- маданиятлараро мулоқот модулининг методологик принциплари тамойиллари ва ёндашувларини фарқлаш;
- маданиятлараро мулоқот модулининг терминологик аппарати, қонуниятлари ва асосий тушунчаларини амалий жиҳатдан қўллаш;
 - маълум бир маданиятда ҳукмронлик қиладиган, унинг тарихий ва маданий ўзига хослигини ташкил этадиган ва когнитив, лингвистик (оғзаки) ва

оғзаки бўлмаган даражаларда намоён бўлган кадриятларни, маъноларни ажратиб кўрсата олиш;

– маданиятлараро мулоқот модули бўйича назарий мавзуларни ва эгалланган ахборотни амалиётда қўллаш **малакаларини эгаллаши** зарур;

Тингловчи:

- мавзуларни таҳлил методларини (лингвистик шарҳлаш, суперлинеар таҳлил методи, семантик, стилистик, концептуал таҳлил, сўз ва матн таҳлилининг статистик, инференция методи, матн таҳлилининг статистик методлари) билиш ва уларни ўқув жараёнида қўллаш;
- модул бўйича эгалланган билим, кўникма ва малакаларни баҳолаш, хулосалар бериш, умумлаштириш ҳамда тадқиқотлар олиб бориш;
- модул бўйича орттирилган малакаларни ўз илмий тадқиқот амалиётида қўллаш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Араб тилида маданиятлараро мулоқот модули Чет тил ўқитишдаги замонавий методлар, тил компетенцияларини баҳолаш механизмлари, тилшуносликда тадқиқотлар олиб боришнинг тизимли каби тилшуносликнинг йўналишлари билан ўзаро боғлиқ.

Мазкур модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланилади.

Хусусан, интерфаолметодларнинг қуйидагитурларидан кенг фойдаланилади:

- гуруҳли музокаралар (group discussions);
- жамоа лойиҳалари (project work);
- жуфтликлар бўлиб топшириқларни бажариш (pair work);
- якка ҳолда маълум мавзу бўйича презентациялар қилиш (individual presentation);
- давра суҳбатлари ўтказиш (round-table discussion);

- инсерт техникаси (Insert technique);
- пинборд техникаси (Pinboard);
- кейс- стади (case-study);
- ақлий ҳужум методи (brainstorming).

Шунингдек, фанни ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан ҳам кенг фойдаланилади, жумладан:

- мультимедиа ёрдамида машғулотлар ташкил этиш,
- Power Point дастури ёрдамида презентациялар ташкил қилиш, компьютерда тестлар ўтказиш.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар Хорижий тилларни умумевропа ҳамда миллий стандартлар талаблари асосида ўқитишнинг лингвистик аспекти ўқув модули яратишни ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

	Модулмавзулари	Аудитория ўқув юкلامаси		
		жами	жумладан	
			Назарий	Амалий машғулот
	Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши, унинг мақсади ва вазифалари	2	2	
	Тил, маданият, маданиятлар типологияси ва коммуникация. Коммуникатив фаолият	2	2	
	Коммуникатив фаолият даражалари ва коммуникация турлари. Вербал ва невербал коммуникация	2	2	

	воситаларининг талқини			
	Маданиятлараро мулоқот жараёнларининг тадқиқи	2		2
	Шахс, миллий ва худудий характер, стереотиплар, гендер, ёш ва дискурс хусусиятлари	2		2
	Кодлар аралашуви ҳамда интерференсия масалалари. Ўрганилаётган тилни ўқитишда турли маданият вакиллари мулоқотидаги қийинчиликлар	2		2
	Маданиятлараро мулоқотда муҳим аҳамият касб этган маданиятга мослашиш	2		2
	Маданиятлараро тўсиқлар ва тўқнашувлар, маданий ва лисоний шок ҳодисалар	2		2
	Жами:	16	6	10

ЎҚУВМАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши, унинг мақсади ва вазифалари

Маданиятлараро мулоқотнинг асосий тушунчалари маданият ва мулоқотдир. Миллий маданият ва халқаро алоқа.

Маданиятлараро мулоқотни билимларнинг алоҳида тармоғи сифатида ва АҚШ, Ғарбий Европа ва Россияда классик университет курси сифатида шакллантиришнинг асосий бошқичлари.

Маданият ва ўзини тутиш. Маданий меъёрлар ва маданий қадриятлар. Маданий қадриятларнинг моҳияти ва уларнинг ХМКдаги ўрни. Маданий нормалар ва уларнинг маданиятдаги ўрни.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, ўз-ўзини назорат.

2-мавзу. Тил, маданият, маданиятлар типологияси ва коммуникация. Коммуникатив фаолият

Дунёнинг маданий суръати ва дунёнинг лингвистик суръати. Маҳаллийнинг призмаси орқали «бегона» маданиятни идрок этиш.

Этноцентризмнинг моҳияти ва унинг ММдаги роли. Маданий ўзига хосликнинг моҳияти ва шаклланиши. Маданиятни ўзлаштириш: маданият ва ижтимоийлашув этиштириш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: муаммоли таълим, кластер, диаграмма, мунозара, ўз-ўзини назорат.

3-мавзу. Коммуникатив фаолият даражалари ва коммуникация турлари. Вербал ва невербал коммуникация воситаларининг талқини

Коммуникатив фаолият даражалари ва коммуникация турлари. Қарашларни тушунчаси моҳияти ва турлари. Қарашларни сўзлаш ва ўзгартириш муаммолари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндашув, муаммоли таълим, БББИ, мунозара, ўз-ўзини назорат.

4-мавзу. Маданиятлараро мулоқот жараёнларининг тадқиқи

Маданиятни Э. Холлга кўра туркумлаш: «маданий грамматика» тушунчаси. Вақт: монокроник ва полихроник маданиятлар. Вақт: тезлаштирилган маданиятлар ва секинлашган маданиятлар.

Ўтмишга, ҳозирги ва келажакка йўналтиришдаги маданий фарқлар.

Контекст: «юқори» контекстли маданиятлар ва «паст» контекстли маданиятлар. «Ахборот оқимлари» тушунчаси. Кенглик (майдон): турли хил маданиятларда шахсий макон ва унга бўлган муносабат.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндашув, муаммоли таълим, мунозара, кейс, ўз-ўзини назорат

5-мавзу. Шахс, миллий ва ҳудудий характер, стереотиплар, гендер, ёш ва дискурс хусусиятлари

«Ақлий дастур» тушунчаси ва уни шакллантириш шартлари. Турли маданиятларда ҳокимиятнинг масофаси. Қарама-қаршилик: индивидуализм / коллективизм. Қарама-қаршилик: маданиятнинг эркаклиги / аёллиги. Ишончсизликдан қочиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндашув, муаммоли таълим, кейс, мунозара, ўз-ўзини назорат.

6-мавзу. Кодлар аралашуви ҳамда интерференсия масалалари. Ўрганилаётган тилни ўқитишда турли маданият вакиллари мулоқотидаги қийинчиликлар

Тилшунослик шахси тушунчаси. Тилнинг шахсияти ва маданиятлараро мулоқот. Миллий лингвистик шахс ва миллий характер. Шахсий ва жамоавий лингвистик шахс.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндашув, муаммоли таълим, кейс, мунозара, ўз-ўзини назорат.

7-мавзу.Маданиятлараро мулоқотда муҳим аҳамият касб этган маданиятга мослашиш

Тилшунослик шахси тушунчаси ва унинг миллий ўзига хослиги.Рус маданиятинингасосийтушунчалари (мақсадлитилмаданиятибилантаққослаганда).

Маданиятларароалоқадамаданийтушунчаларнингқисманкесишишиваажра либчиқиши.

Лакунартушунчалари.Ўзаротаъсирқилувчилингвокултураларнинг«москеладиган»тушунчалари / тушунчаларисоҳаларигаэҳтиёж.

«Новербал мулоқот» тушунчасининг моҳияти.Новербал мулоқотнингасосий таркибий қисмлари (проксемика, кинесика, ҳид ва тактил билан таъсир ўтказиш, паралингуистик воситалардан фойдаланиш, кўз билан алоқа қилиш) ва уларнинг миллий ўзига хослиги.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, кейс, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

8-мавзу.Маданиятлараро тўсиқлар ва тўқнашувлар, маданий ва лисоний шок ҳодисалар

Оғзаки нутқ хулқ-атвор нормалари.Новербал воситалардан етарли даражада фойдаланиш.Ритуал хатти-ҳаракатининг хусусиятлари. Фатик алоқа.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: *диалогик ёндашув, муаммоли таълим, кейс, мунозара, ўз-ўзини назорат.*

Ўқитиш шакллари

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган саволларга ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИММЕТОДЛАРИ

«КЕЙС-СТАДИ» методи. «Кейс-стади» – инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

«Кейс методи»ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> * яқка тартибдаги аудио-визуал иш; * кейс билан танишиш (матнли, аудио ёки медиа шаклда); * ахборотни умумлаштириш; * ахборот таҳлили; * муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсنى аниқлаштириш ва ўқув топшириғини белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> * индивидуал ва гуруҳда ишлаш; * муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; * асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> * индивидуал ва гуруҳда ишлаш; * муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; * ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; * муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот	<ul style="list-style-type: none"> * яқка ва гуруҳда ишлаш; * муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; * ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; * якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш

Кейс. Талабаларга аудиторияда мустақил иш бажариш топширилди. Талабалар мустақил ишни бажараётганлирида битта талаба бошқа талабаларга халақит бериб, барчанинг диққатини чалғита бошлади.

Сизнингҳаракатингиз

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар

- *кейсдаги муаммоли вазиятни юзага келтирган асосий сабабларни белгилаш (индивидуал ва кичикгурухда);
- *мобил иловани ишга тушириш учун бажариладиган ишларкетмакетлигини белгилаш (жуфт-жуфт бўлиб ишлаш)

«ФСМУ»методи

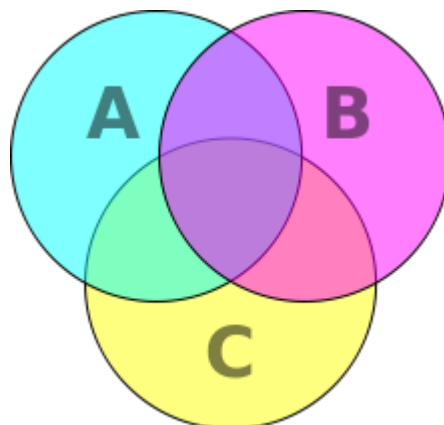
Методнинг мақсади: Мазкур метод иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур методдан маъруза машғулотларида, ўтилган мавзуни мустаҳкамлашда, ўтилган мавзу юзасидан саволларга жавоб олишди, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Методни амалга ошириш тартиби: иштирокчиларга мавзуга оид якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади; ҳар бир иштирокчига ФСМУ методи босқичлари ёзилган қоғозлар тарқатилади: иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимотқилинади.

Ф	фикрингизни баён этиш
С	фикрингиз баёнига сабаб кўрсатиш
М	кўрсатган сабабингизни мисоллар орқали далиллаш
У	фикрингизни умумлаштириш

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

«ВЕНН ДИАГРАММАСИ»методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланadi. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасаввурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштирилади ва уларга кўриб чиқилаётган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқилаётган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

«БЛИЦ-ЎЙИН» методи

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизимини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топширик, яъни тарқатма материаллар алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги –якка баҳо|| колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бубосқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларни уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини –гуруҳ баҳоси|| бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўзишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиба эшиттирилади ватаалабалардан бужавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ бўлса «0», москелса «1» балл қуйиш сўралади.

Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб,

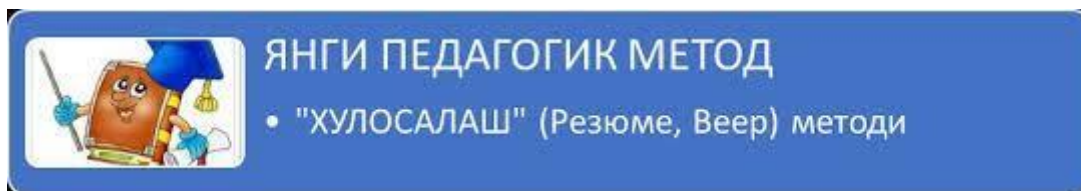
юқориданпастига қараб қўшилади ва умумий ифтиндикелтириб чиқарилади.

6. Тренер-

ўқитувчи яққа ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий ифтинди бўйича алоҳида алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳо ларига қараб,

уларнинг мавзубўйича ўзлаштириш даражаларини қилнади.

«ХУЛОСАЛАШ» (РЕЗЮМЕ, ВЕЕР) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммоли характердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бирхил ахборот берилди ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Жумладан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда талабаларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. «Хулосалаш» методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва 15 семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Намуна:

афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги

II. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу

Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши, унинг мақсади ва вазифалари

Режа:

1. Маданиятлараро мулоқотнинг мақсади ва масалалари
2. Маданиятлараро мулоқотнинг моҳияти ва ўзига хос хусусияти
3. Маданиятлар ўзаро таъсирининг даражалари

Таянчсўз ва иборалар: *маданиятлараро мулоқот, маданиятлар кесишуви, коммуникация, тил, маданият, дискриминация, миллий характер, ўзаро таъсир, этник даража, миллий даража, цивилизация даражаси, донор-маданият, реципиент-маданият.*

1.1. Маданиятлараро мулоқотнинг мақсади ва масалалари

Инсон – ижтимоий моҳият. Инсон жамият даяшайди ватабийки, у мажкур жамиятнинг бошқа аъзолари билан мулоқот қилишилозим бўлади. *Коммуникация* термини ҳамлотинчасом *мунисатион*, *соммунис* «умумий» сўзидан келиб чиққан.

Демак, сўз инсонларни бир-бири билан боғлайди, уларни мулоқот воситасида бирлаштиради. Мулоқот сиз жамият бўлмайди, жамият сиз ижтимоий инсон, маданият ва онгли инсон ҳомосапиенс бўлмайди. Сўз тилда мужассамлашиб, инсонни ҳайвонот дунёсиданажратади. Ҳеч қайси бирфан, ҳеч қайси бирилмсўз сиз мажжуд бўлмайди. Ҳеч бўлмаганда, билим ватажрибаларни шакллантириш, уларни қайд қилиб келгуси авлодга қолдириш чун ҳам сўзлар керак бўлади. Хуллас, мулоқот инсоният борлигининг тамали, синчиниташкил қилади.

Маданиятлараро мулоқотнинг мақсади – инсонлар мулоқот масалаларини асосан тил ва маданиятга эътибор берган ҳолда таҳлил қилишдан, фарқли маданиятлар орасидаги коммуникацияни осонлаштириш ватўқнашувларни олдини олишдани борат.

Ҳозирги кунда турли халқлар, тиллар, маданиятлар аралашган бир пайтда, бошқа маданиятларга қизиқиш, уларни ҳурмат қилиш, уларни тушунишга ҳаракат қилиш, уларга сабр-тоқат билан ёндашишни ўрганиш долзарб масалалардан биридир.

Айнанштуфайлимаданиятлараро,

халқаромулоқотмасалалариумумеътиборнитортди.

Қандайомилларкоммуникациягаёрдамберади,

нималарунгатўскиликқилади,

турлимаданиятвакилларибиланмулоқотқилишнинималарқийинлаштиради?

Тилвамаданиятбир-бирибиланқандаймуносабатдабўлади?

Тилнингшахснингшаклантиришидагитаъсириқандайбўлади?

Тилдаиндивидуалважамоавийменталитет, мафкура, маданиятқандайакс этадивақайтарздашаклланади?

Миллийхарактернимаваутилбиланқандайшаклланади?

Четтиллариниўрганишдаижтимоий-маданийомилнингролиқандайбўлади?

Онатилидагибирламчидунёманзарасивабошқатилларниўрганишжараёнидаги иккиламчидунёманзараситилвамаданиятдақандайвужудгакелади?

Нимаучунбутундунёнимаданиятлараромулоқотвамаданиятлараротўқнашувм уаммолариташвишгасолибқўйди?

МашхурамерикаликсиёсатшуносолимСамуелХантингтонниучинчижаҳонуру шисиёсийёкииктисодий эмас,

балкимаданиятларвацивилизацияларурушибўлади,

деббашоратқилишигасабабнима эди?¹.

Демак, маданиятлараромулоқотюқоридақайд этилгансаволларгажавобберади.

Америкалик тадқиқотчилар Жудитҳ Мартин ва Тҳомас Накаяманинг «Маданиятлараро мулоқот вазиятларида» номли асарида маданиятлараро мулоқот масалаларини кўрсатиш учун Муҳаммад ва Алекснинг қуйидаги тажрибаларини келтиришади:

«АмерикаҚўшмаШтатларидаколлежнитамомлабҚувайтгақайтганимд амаданиятимизвадинимизҳақидаҳамманарсанибилиболгандим.

Бироқменбошқадунё

(АҚШ)дагикишиларнингЯқинШарқёкимусулмонларҳақидақандайўйлашлариниби лмасдим. Шундайқилиб, бумамлакатданафақатменингирқимгақарши, балкибошқагуруҳларгаҳамқаршибўлганкўпладискриминацияҳолатларининггуво ҳибўлдим...

Шундайбўлса-да,

америкаликларнингҳаммасиҳамбизданнафратланмаслигинитушундим, менбиланҳамкорликқилган,

¹Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. –М.: Слово, 2000. –С.8-9.

«Дунёни пулбошқарди. Дунёда кучли, қудратли бўлишининг бирдан-бир йўли бу иқтисодий мақомга эга бўлишидир. Иқтисодий мақомни қўлга киритишининг асоси эса турли маданият вакиллари билан музокара олиб бориш ва ҳамкорлик қилиш ҳисобланади. Ҳозирги кундаги мавжуд технологиялар бу вазифани осонлаштиради» (Aleks).

Муҳаммад ва Алекснинг тажрибалари маданиятлараро мулоқотнинг имкониятларива муаммоларини кўрсатиб беради.

Маданиятлараро муносабатлар орқали кўплаб халқлар ва маданиятлар, шунингдек, ўзимиз ва маданиятимиз ҳақида билиб олишимиз мумкин бўлади. Айни пайтда, кўплаб муаммолар билан ҳам дуч келинади. Бинобарин, маданиятлараро мулоқот стереотиплар ва дискриминация каби тўсиқларни ҳам ўз ичига олади.

Мазкур муносабатлар мураккаб тарихий вазиятлардан ўринолади².

Шундай қилиб, маданиятлараро мулоқот коммуникация турлари, вербал ва невербал мулоқот, коммуникацияга таъсир кўрсатувчи омилар, коммуникациядаги тўсиқлар ва уларни бартараф этиш йўллари, тил ва маданият муносабати, менталитет, миллий характер, мафкура, оламманзарасининг маданият ватилдаи фодаланиши, маданиятлараро тўқнашувлар, дискриминациялар, стереотиплар, турли маданиятлардаги рамзлар, табулар ва эвфемизмларнинг талқини, гендер ва ҳ.к. масалаларни тадқиқ этади.

1.2. Маданиятлараро мулоқотнинг моҳияти ва ўзига хос хусусияти

Маданиятлараро мулоқот – турли маданият вакиллари орасидаги ўзаро алоқа, мулоқот бўлиб, унда кишилар ўртасидаги билвосита алоқа, шунингдек, коммуникациянинг билвосита шакли (тил, нутқ, ёзув, электрон мулоқот) назарда тутилади. Баъзан маданиятлараро мулоқот “маданиятлар кесишуви” ниҳами фодалайди.

Инсон бошқа одамлардан айро ҳол даяшай олмаганидек, бирон таҳаммаданият бошқа халқларнинг маданият ютуқларидани ҳоталан ҳолдат ўлақонли мавжуд бўла олмайди.

Кишилар ҳаёт фаолияти давомида мунтазам равишда ўз ўтмишига ёки бошқа маданиятларнинг тажрибасига муурожаат қиладилар.

Ҳозирги кунда Ер кура сининг чекка жойларида қолиб кетган айрим кичик маҳаллий қабилаларни истисно қилганда, дунёдан мутлақо узилган маданият ҳам жамиятлар мавжуд эмас.

²Judith Martin, Thomas Nakayama. Intercultural communication in contexts. — 5th ed. –New York: McGraw-Hill, 2010. –P. 4.

Бугунгикунда ҳар қандай халқ ўзга маданиятга жрибасини қабул қилишга ва ўз маданияти маҳсулини бошқа халқлар билан бўлишига тайёрлиги табиийдир. Бошқа халқлар маданиятига бўлган бундай муносабат маданиятлараро мулоқот ёки маданиятларнинг ўзаро алоқасидеб номланади³.

Маданиятларнинг ўзаро алоқаси ҳақида сўз юритилганда, йирик гуруҳлар (маданиятлар ва субмаданиятлар) орасидаги муносабатлар назардатутилади. Замонавий ривожланиш шароитида маданий алоқалар инсон ҳаётининг турли соҳаларида – туризм, спорт, шахсий алоқалар ва ҳ.к.да амалга ошади. Бундан ташқари, кейинги йилларда дунёда юз берган ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар халқларнинг катта миқёсдаги мигратсиясига, кўчишига ва уларнинг аралашувиغا олиб келди. Ушбу жараёнлар натижасида аксарият кишилар илгари уларни ажратиб турган маданий тўсиқларни енгиб бормоқда. Улар ўзга маданиятлар билан танишишга, улар билан аралашиб кетишга мажбур бўлмоқда. Шунинг учун маданиятларнинг ўзаро алоқаси алоҳида кишилар орасидаги муносабатлар орқали амалга ошмоқда.

Маълимки, маданиятлараро мулоқот «хабар юборувчи» ва «хабарни қабул қиливчи» турли маданиятларга мансуб бўлганда, шунингдек, коммуникация иштирокчилари бир-бирининг маданий фарқларини тушуниб етганда амалга ошади.

Маданиятлараро мулоқот – муайян маданият ватилсоҳибларининг ўзга маданият ватилвакиллари билан вербал (нутқли) ва невербал (нутқсиз) мулоқот воситасидаги ўзаро алоқажараёнидир. Бундай мулоқотнинг ҳар бир иштирокчиси ўзининг шахсий қоидалари тизими га эга бўлади.

Маданиятлараро мулоқот – турли маданият вакиллари орасидаги ўзаро алоқа, мулоқот бўлиб, унда кишилар ўртасидаги билвосита алоқа, шунингдек, коммункатсиянинг билвосита шакли (тил, нутқ, ёзув, электрон мулоқот) назардатутилади.

Маданиятлараро мулоқот моҳиятан махсус вазиятдаги шахслараро коммуникация бўлиб, у бириштиради бошқа иштирокчининг маданий фарқини сезганда юзага чиқади. Бундай мулоқот турли маданиятлардаги ҳар қандай инсонга хос бўлган фарқлиқлар ва ишончлар билан боғлиқ бўлаётган муаммоларни келтириб чиқаради.

Маданиятлараро мулоқот маданият фарқларини бутурганиндивидлар ва гуруҳлар орасидаги раамзий ўзаро муносабат жараёнига асосланади. Ушбу фарқларнинг қабул қилиниши ва уларга муносабат билдирилиши мулоқотнинг кўриниши, шакли ва натижасига таъсир кўрсатади. Маданиятлараро мулоқотда жараёнига маданият фарқлари билан бирга, мулоқотчиларнинг ёши, жинси, касби, вайжтимоий мақоми, шунингдек, унинг сабр-бардоши, уддабуронлиги ва шахсий тажрибаси ҳам таъсир кўрсатади.

³ <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/mezhkulturnaya-kommunikaciya.html>

Демак, маданиятлараро мулоқот турли маданият вакиллари орасидаги ўзаро алоқа, мулоқотдир. Маданиятлараро мулоқот коммуникатив актнинг фарқли маданиятларга тегишли бўлган икки иштирокчисининг ўзаро бир-бирини тушунишидир.

1. 3. Маданиятлар ўзаро таъсирининг даражалари

Маданиятлар ўзаро таъсирининг турли даражалари фарқланади. Ўзаро таъсирининг *этник даражаси* маҳаллий халқлар, тарихий-этнографик, этноконфессиал ва бошқа ҳамжамиятлар ўртасидаги муносабатларга хосдир. Ўзаротаъсирининг *миллий даражаси* да бошқарув вазифаларикўпроқ давлатнинг сиёсий структураларитомонидан бажарилади.

Ўзаротаъсирининг *цивилизация даражаси* ўз-ўзидан юз берадиган тарихий шаклларга эга бўлади; бироқ мазкур даражада илгарибўлгани каби ҳозирда ҳам маънавий, бадиий ва илмий ютуқларни алмашиштириш жараёмида кўпроқ аҳамият касб этади⁴.

Дунё мамлакатлари ва халқларининг кундалик мулоқот амалиёти дакўпинч ахаруччала даражага ҳам бўлган жараёнлар ва муносабатларнинг кесишиши кузатилади.

Маданиятлараро алоқаларда, айниқса, кўпмиллатли давлатларичида бир пайтнинг ўзида этник таркибни бошқарадиган амалиёти

давлат шаклларига эга бўлган ва бундай шаклларга эга бўлмаган катта ва майда миллатлар иштирок этади.

Бунда сон-жиаҳатдан кўпчиликни ташкил этадиган ва маданий жиҳатдан шаклланган халқлар майда миллатларганисбатан ўзаро алоқажараёнига кўпроқ таъсир кўрсатиши мумкинлиги эга бўлади. Шунга кўра, тадқиқотчилар донор-маданият (кўпроқ бериб, камроқ оладиган) ва реципиент-маданият (асосан қабул қиладиган маданият) га ажратишади.

Тарихий даврларнинг муайян босқичида мазкур роллари ўзгариши мумкин.

Маданиятлар ўзаротаъсирида унинг структураси муҳим аҳамият касб этади. Ўзаротаъсирнинг қадимий ва кенг тарқалган шакллари дан бири ҳужалик технологиялари, мутахассислар алмашинувидир; ўзаротаъсирнинг барқарор шакли давлатлараро муносабатлар, сиёсий ва ҳуқуқий алоқалар ҳисобланади.

Маданиятларнинг ўзаротаъсиринати жасида ўзаро алоқадаги халқларнинг тилида, бадиий ёки диний амалиётида, шунингдек, урф-одатларида ўзгаришлар юз бериши мумкин.

Маданиятлар ўзаротаъсирининг шакллари ва таъсири фарқланади. Тарихан ўзаротаъсирнинг дўстона, ихтиёрий (бундай ҳолатларда ўзаро алоқатенг ҳамкорликка асосланади) ҳамда зўрлаш, мустамлакага айлантириш, ҳарбий ўлбилан босиб олишга (бундай ҳолатларда ўзаро алоқа биртомонлама манфаатга асосланади) асосланган шакллари маълум.

⁴ Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях. Методическое пособие. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. –С. 7.

Халқаро олоқалар малиёти алоҳида аҳамият касб этади.
Турли мамлакатлар орасидаги маданиятлар олоқаларни бошқарадиган сиёсий шаклнинг фаолияти жараёнида махсусташкилотлар ва уюшмалар (масалан: БМТ, ЮНЕСКО) томонидан мақсадга ўйналтирилган ўзаро олоқалар йўлга қўйилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Коммуникатив фаолият воситалари қандай гуруҳларга ажралади?
2. Белгининг асосий хусусияти нима?

2-мавзу. Тил, маданият, маданиятлар типологияси ва коммуникация. Коммуникатив фаолият. Коммуникатив фаолият даражалари ва коммуникация турлари

Режа:

1. Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши
2. Маданиятлараро мулоқотнинг бошқа фанлар билан алоқаси

Таянч сўз ва иборалар: *Дипломатик хизматлар институти, миллий маданият, этник маданият, тилшунослик, миллий компонент, антропология, физик антропология, маданий антропология, психология, геишталт, бихевиоризм.*

2. 1. Маданиятлараро мулоқотнинг шаклланиши ва ривожланиши

Маданиятлараро мулоқотга оид тадқиқотлар негизини Иккинчи Жаҳон урушидан кейин Америка Қўшма Штатларининг халқаро миқёсдаги нуфузининг ортиши билан боғлаш мумкин. Бу даврда хорижий давлатларда фаолият юритаётган ҳукумат вакилларива ишбилармонларнинг турли маданият вакиллари билан ишлаш учун ҳали тайёр эмаслиги сезилиб қолди. Бунга жавобан АҚШ ҳукумати томонидан 1946-йилда «Дипломатик хизмат ҳақида»ги Қонун қабул қилинди ва Дипломатик хизматлар институти – Форейгн Сервисе Институте (ФСИ) ташкил этилди. Дипломатик хизматлар институти қошида хорижга юбориладиган кадрлар учун махсус тайёрлов курслари очилиб, уларни ривожлантириш учун Эдвард Т. Халл бошчилигидаги антрополог олимлар ва тилшунослар (Рай Бирдхистелл ва Георге Трагер) жалб этилди. Бу даврда маданиятлараро ўқув материаллари деярли мавжуд эмасди. Шунинг учун ўқув материаллар курсларга жалб этилган мутахассислар томонидан тайёрланди.

Маданиятлараро мулоқот тушунчаси биринчи марта 1954-йилда Г.Трагер ва Э. Халлнинг «Маданият ва коммуникация. Таҳлил модели» номли асаридан илмий муомалага киритилган. Мазкур асарда «маданиятлараро мулоқот» инсоннинг ўз истаклари йўлида интилиши лозим бўлган идеал

мақсади, уни ўраб турган ташқи дунёга яхшироқ ва самаралироқ мослашиши сифатида талқин қилинди. Шунингдек, асардаманиятвакоммуникатсияниўрганишнингянгиусулларииншлабчиқилди. Шу тариқаманиятлараромулоқотийўналишишакллантирилди ва у ҳозиргикундатадқиқотчилар томонидан назарий жиҳатдан етарли даражада ривожлантириб келинмоқда.

Димломатик хизматлар институти томонидан катта қизиқиш билдирилган ҳодисалардан бири новербал мулоқот эди. Коммуникациянинг новербал жиҳатлари тилшунослар томонидан атрофлича тадқиқ этилди. Тилшунослар новербал мулоқот ҳам худди тил сингари маданиятга боғлиқ бўлади, деган хулосага келдилар. Маданият ва коммуникация тадқиқининг мубошири бўлган Э. Т. Ҳаллнинг «Сукут тили» - Тхе Силент Лангуаге (1959) ва «Яширин жиҳат» - Тхе Ҳидден Дименсион (1966) каби асарлари янги йўналишнинг шаклланишига асос бўлди.

Димломатик хизматлар институти ходимлари томонидан ҳукумат вакиллариининг маданият ва коммуникация назарияси эмас, балки уларни кўпроқ хизматга борадиган мамлакатлардаги бошқарув тамойиллари қизиқтираётгани аниқланди. Э. Т. Ҳаллнинг хорижга юбориладиган кадрларларни махсус тайёрлов курслари учун ўқув материалларини ривожлантиришдаги асосий стратегияси турли маданиятлар орасидаги фарқларни ўрганиш эди. Димломатик хизматлар институтида Э. Т. Ҳалл билан бирга ишлайдиганларнинг аксарияти турли тилларда сўзлашадиган фарқли маданият вакиллари бўлгани учун бу ерда маданият фарқлари ҳақидаги назарияни ишлаб чиқиш имконият катта эди. Масалан, у италянлар суҳбат чоғида бир-бирлари билан жуда яқин туришини, юнонлар ўзаро мулоқотда қўл ҳаракатларини кўп ишлатишларини, ёки хитойликлар сўзлашув пайтида жуда кам қўл ҳаракатларидан фойдаланишларини кузатиши ва тажрибаларини тасдиқлаш учун турли маданий гуруҳ аъзоларидан маслаҳат олиши мумкин эди. Бугунги кунда ҳам маданиятлараро мулоқот соҳасида яратилган кўпчилик ўқув қўлланмаларида ушбу тамойилнинг сақланиб қолганлигини кўриш мумкин⁵.

Маданиятлараро мулоқотни тасвирлашда дастлаб маданиятни классик тушунишдан фойдаланилди. Бунда миллийёкиэтникмаданиятнингмеъёрлари, қадриятлари, структуралариваартефактлариназардатутилди. Ҳозиргикунгакелиб, маданиятни динамик тушунишустуворликқилмоқда. Яъни, маданиятҳарқандайижтимоийгуруҳнинг (масалан: шаҳармаданияти, авлодлармаданияти, ташкилотлармаданияти) турмуштарзи, феъл-атвори, меъёрлари, қадриятлариваҳ.к. тизимисифатидаталқинқилинмоқда.

2.2. Маданиятлараромулоқотнингбошқафанларбиланалоқаси

АҚШ Димломатик хизматлар институтида турли соҳа мутахассислари, жумладан, тилшунослар, антропологлар ва психологлар фаолият олиб

⁵⁵Judith Martin, Thomas Nakayama. Intercultural communication in contexts. — 5th ed. —New York: McGraw-Hill, 2010. —P. 45-46.

боришди. Коммуникацияга оид тадқиқотларни амалга оширишда ҳар бир мутахассис ўзининг соҳасидаги назарияларга таяниб иш кўрди. Натижадатилшунослик, антропология ва психология соҳаларининг кесими шмасида коммуникацияга комплекс ёндашув юзага келди. Бугунгикунда ҳаммазкур ёндашув ўз самарасини бермоқда.

Тилшунослик. Тилшуносликка оид тадқиқотларда «тил ва маданият» масаласига катта эътибор қаратилади. Тил – маданиятнинг кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб олган реал борлиқ, унинг реал яшаш шароитлари, балки халқнинг ижтимоий ўзини ўзи англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, кадриятлар йиғиндиси ва дунёқараши ҳам акс этади.

Агар тилга унинг структураси, вазифалари ва уни ўзлаштириш жиҳатидан қараладиган бўлса, у ҳолда ижтимоий қатлам ёки маданиятнинг компоненти тилнинг таркибий қисми бўлади. Айни пайтда маданиятнинг компоненти тил орқали хабар қилинадиган қандайдир маданий инфомация эмас. У тилнинг барча сатҳларига тегишли бўлган тилга хос ажралмас хусусиятдир.

Тилшунослар маданиятлараро алоқа масалаларида тилнинг аҳамияти ва ролини тушунишда ёрдам беришади. Улар тилларнинг ботиний ва зоҳирий структуралари жиҳатидан фарқланишини, тил ва реал борлиқ орасидаги ўзаро алоқаларни ёритиб берадилар. Шунингдек, тилшунослар иккинчи ёки учинчи тилни ўрганиш кишиларнинг бошқа маданиятлар ҳақидаги билимларини кенгайтириши, уларнинг маданиятлараро салоҳиятини кучайтиришига хизмат қилишини уқтиришади.

Антропология. Антропологлар маданиятнинг инсон ҳаётида муҳим рол ўйнаши ва новербал мулоқотнинг аҳамиятини тушунишга ёрдам беришади. Жумладан, антрополог Ренате Росалдо (1989) тадқиқотчиларни маданиятни ўрганиш усулларини ўзлаштиришга ундаган ва кўпчилик антрополог олимлар унинг изидан борган⁶.

Инсон маданиятининг шаклланиши ва ривожланиши масаласи билан маданий антропология шуғулланади. Антропология номидан ҳам кўриниб турганидек, инсон ҳақидаги фандир. Бироқ инсон ҳақидаги фанлар қаторига барча гуманитар ва айрим табиий фанлар (тиббиёт ва қисман биология) ҳам киради. Инсон ҳақидаги фанларнинг кўп бўлиши табиий, чунки инсон мураккаб, кўпқиррали моҳиятдир. Шунингдек, мазкур фанларнинг барчаси марказида инсон бўлган кишилик жамиятида ривожланади.

Антропология қайд қилинган инсон ҳақидаги фанлардан ажралиб туради. У инсоннинг бошқа жиҳатларини бирлаштиришга ҳаракат қилиб, унинг физик ва маданий ривожланиш жараёнини глобал ва ҳар томонлама ўрганади.

Антропология физик антропология ва маданий антропологияга ажралади. Физик антропология турли ирқларга мансуб бўлган инсоннинг

⁶Judith Martin, Thomas Nakayama. Intercultural communication in contexts. — 5th ed. — New York: McGraw-Hill, 2010. — P. 47-48.

биологик келиб чиқиши ва унинг физик тузилишининг эволюциясини ўрганади. Маданий антропология инсон маданиятининг шаклланиши ва ривожланишини ўрганади.

Демак, маданий антропология инсоният маданий ривожланишининг умумий муаммоларини ўрганувчи, ўзида барча гуманитар фанлар билимларини мужассамлаштирувчи, инсонни «Инсон» қилувчи ва уни ҳайвонот дунёсидан ажратувчи ноёб жиҳатларини тадқиқ этувчи фавқулодда кенг фундаментал фан ҳисобланади. Бинобарин, ҳайвонларда муайян хатти-ҳаракатлар тизими мавжуд бўлса-да, уларда маданият мавжуд эмас⁷.

Маданият маданий антропологиянинг предмети сифатида миллат, синф, гуруҳларнинг муайян даврдаги ҳаёт тарзини таркиб топтирадиган кишилиқ жамияти фаолиятининг натижалари йиғиндисидир.

Маданий антропология маданият ривожининг барча қирраларини, хусусан, инсоннинг ҳаёт тарзи, менталитети, миллий характери, маънавий, ижтимоий ва ишлаб чиқариш фаолиятини тадқиқ этади. Маданий антропология инсоннинг маданиятни мулоқот орқали ривожлантиришдек нодир қобилиятини ўрганади, тил ва маданиятнинг ўзаро алоқасига алоҳида эътибор қаратади.

Психология. Маданиятлараро мулоқотни шаклланиши ва ривожланишида психология алоҳида ўрин тутади. Айниқса, психологиянинг гештальт, бихевиоризм, коммуникация ва фаолият назариялари маданиятлараро мулоқот масалаларига боғланади.

Бихевиоризм (ингл. – феъл-атвор) назарияси ХХ асрнинг бошларида АҚШда вужудга келди. Мазкур назарияга ўра, психологиянинг предмети тафаккур эмас, балки инсоннинг феъл-атворидир. Чунки,

бихевиористларнинг наздиқта тафаккурни бевосита кузатиб ёки ўлчаб бўлмайди. Бихевиоризм психикага кишининг ҳаёти ва фаолият контекстиникири тадқиқлашга асосланган. Бихевиоризм нуқтайназарича, маълум (бу одам ёки жонивор бўлиши мумкин ва ҳ.к.) таъсир қиладиган қандайдир стимул (С) ва ушбу стимулга қандайдир реакция (Р) бор (С → Р).

Кейинроқ ушбу формула 3 таркибда яна дамукаммаллаштирилди: инсон организми х стимуллар = феъл-атвор. Бунда ташқи предмет стимуллари инсон ҳаёт фаолиятининг маданий муҳитида шаклланадиган стимуллар аргументлари билан таъсир қилади. Яъни,

эндиликда предметлар дунёси ўрни жамият томонидан ишлаб чиқилган маданий белгилар эгаллайди. Шундай қилиб, барибир яна 2 таркибли (С → Р) формулага қайтилади, фақат стимул энди «маданий стимул» сифатида талқин қилинади.

Бу орада бошқа бир психология мактаби – гештальт психология (нем. гештальт – шакл, (яҳлит) образ, (ташқи) кўриниш) юзага келди. Гештальт психология инсон феъл-атворини «инсайт» (ингл. инсайт – бирдан

⁷ Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 15-16.

тушуниш, ақлига келиш) тушунчаси билан изоҳлади. Мазкур тушунчага универсал характер берилди. Гештальтчилар интеллектуал масалаларни ечишда инсайтнинг асосий рол ўйнашини даъво қилдилар⁸. Тафаккур динамик бир бутун «майдон», унинг таҳлил бирлиги «гештальт» – бутун бир образ сифатида талқин қилинди.

Кейинги даврдаги психологлар, масалан, Гордон Аллпорт стереотип тушунчаси, стереотипларнинг ҳаётдаги функциялари ва маданиятлараро мулоқотни тушуниш йўлларини тадқиқ этдилар. Ричард Брислин (1999) ва Дан Ландис (Ландис & Василевски, 1999) сингари психологлар мулоқот жараёнига миллийлик, этник эгалик, шахс ва гендер фарқларининг таъсирини кўрсатиб бердилар⁹.

Шундай қилиб, гарчи маданиятлараро мулоқот коммуникациянинг муайян тури бўлса-да, «маданият» тушунчаси маданиятлараро мулоқотни фанлараро метафанга айлантирди. Маданиятлараро мулоқотнинг вужудга келишида тилшунослик, антропология, психология, социология, этнология, фолклоршунослик ва ҳ.к. соҳаларнинг ҳиссаси катта бўлди. Мазкурсоҳаларнингназариява методлариасосидамаданиятлараро мулоқотинтегротив характер касбэтди. Бугунгикунда«Маданиятлараро мулоқот»фанинингинтегротивхарактеридант ашқари, унингамалий (турлимаданият вакиллари орасидаги коммуникатсияни қулайлаштириш, тўқнашувларни камайтириш) хусусияти ҳамортиббормоқда.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ғарбда коммуникатив фаолиятда қўлланиладиган белгиларга қандай муносабат кўрсатилади?
2. Шарқда коммуникатив фаолиятда қўлланиладиган белгиларга қандай муносабат кўрсатилади?

3-мавзу. Вербал ва невербал коммуникация воситаларининг талқини

Режа:

1. Маданият тушунчаси
2. Тил тушунчаси
3. Коммуникация тушунчаси

Таянч сўз ва иборалар: тушунчавий аппарат, маданият, маданиятлик, миллий маданият, тил, коммуникация, мулоқот ақли, мулоқот воситаси, маданиятлараро мулоқот, тафаккур, маданиятнинг

⁸Болдырев В.Е. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Курс лекций. –М.: Русский язык, 2009. – С. 10-12.

⁹Judith Martin, Thomas Nakayama. Intercultural communication in contexts. — 5th ed. –New York: McGraw-Hill, 2010. –P. 48.

қўзғуси, маданият ташувчиси.

3.1. Маданият тушунчаси

Маданиятлараромулоқотнингасосийтушунчавийаппаратигамаданият, тил, коммуникация вамаданиятлараромулоқоткиради.

Маданият

маданиятлараромулоқотнингасосийтушунчалариданбиридир.

Шунингучунмаданиятнингонтологиясини, унинг семиотик вабошқахусусиятлариникўрибчиқишмақсадгамувофиқдир.

Тадқиқотчи Вен Шу Лее маданияттушунчасининг 6 та таърифиникелтиради: 1. Маданият (табиатвабиологияданфарқлиўлароқ) – инсоннингноёбсаъй-ҳаракати, уринишидир. У «табиатнийўққилишгақаршимисолибирқўргондир».2. Маданият – назокат, хулқ-атвордир. 3. Маданият – (барбарларданфарқлиўлароқ) тамаддундир.4. Маданият – лисонийҳаамжамият, ишонч, қадриятдир (харбирмаданиятвакилибиртилдагаплашади, айнианъаналарнибўлишади). 5. Маданият – хукмронёкийўлбошловчимаданиятдир. Масалан, «маданиятахлоқвабузукликнибелгиловчисинфнибошқаради». 6. Маданият – умумийвабўлишилмайдиганнарсаларорасидагитангликларниўзгартиради¹⁰.

Ж.Ҳонигманмаданияттерминидеганда, эскимос онанингболасигаайтганалласиёкикасқалқиданонанингболаданўзиничетгаоли шгаинтилиши; Самоадаянгитуғилгангўдаққизчакиндигинингқўмилиши, шунингдек, кундаликтурмушдаишлатиладиганмуסיқийасбоблар, радиоприёмниклар, рамзийнарсалар (байроқлар, белгилар, светофорлар) тушунилишиникайдэтади¹¹.

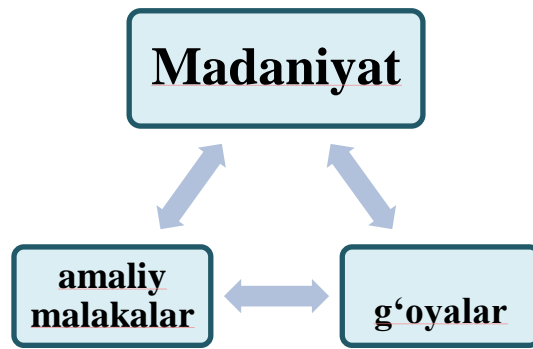
Э.

Сепирнинг«Тилшуносликвамаданиятшуносликбўйичатанланганасарлари» («Избранные труды по языкознанию и культурологии» М., 1993)да “маданият – турмуштарзимизнитавсифловчи, ижтимоиймеросқилиболинганамалиймалакаларвағоялармажмуи» (185-бет)¹²сифатидатавсифланган:

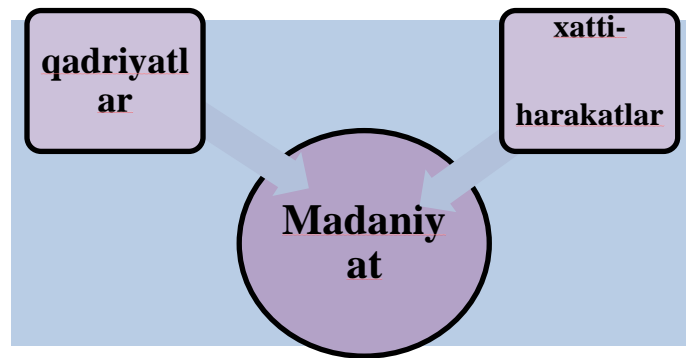
¹⁰ Judith Martin, Thomas Nakayama. Intercultural communication in contexts. — 5th ed. —New York: McGraw-Hill, 2010. —P. 85.

¹¹Хонигман Дж. Понятия // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. —М., 2001.

¹² Sapir E. Language: An introduction to the study of speech. -New York: Harcourt, Brace and company, 1921. 258 p.

Э.Сепирнинг бошқа бир талқинига кўра, «маданият — жамият томонидан малга ошириладиган қадриятларнинг танлаб олиниши». «Маданият хатти-ҳаракатлар билан қиёсланади»:

Маданият — жамият, инсонни жодий қувва қобилиятлар тарихий тараққиётининг муайян даражаси. Кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўринишларида, шунингдек, улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда ифодаланади. «Маданият» тушунчаси муайян тарихий давр (антик маданият), конкрет жамият, элат ва миллат (ўзбек маданияти), шунингдек, инсон фаолияти ёки турмушининг ўзига хос соҳалари (масалан, меҳнат маданияти, бадий маданият, турмуш маданияти) ни изоҳлаш учун қўлланилади. Тор маънода «маданият» термини кишиларнинг фақат маънавий ҳаёти соҳаси гани сбатанишлатилади.

Марказий Осиёдаги буюк тафаккур эгалари маданият лилик масаласига инсоннинг руҳий-маънавий камолоти, онг ва тафаккур тараққиёти, фозил жамият ва комил инсонлар масаласи нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда ёндашдилар. Шарқ мутафаккирлари маданият масаласини инсоннинг маънавий-ақлий баркамоллиги шаклида, бахт-саодатга эришувитарзидатушунадилар. Бу анъанавий тушунча кейинги авлодлар тафаккурдан мустаҳкам жой олган. Шунинг учун «маданият» деганда кўпроқ инсоннинг маънавияти, унинг гички кечинмалари ва ташқи қиёфасининг муштараклигини кўз олдимизга келтирилади.

лтирамиз¹³.

Маданиятлар «умумий» бўлмайди, ҳар қандай маданият муайян ҳамжамият, халқнинг ижтимоий амалиётидаги ўзига хос усулларини бирлаштиради. Масалан, ўзбек маданияти узоқ йиллик тарихга эга бўлишига қарамай, у Ўрта Осиё маданиятига айланмаган.

Миллий маданият бошқа миллий маданиятлар билан мулоқотга киришадива онам аданиятнинг эътиборидан четда қолган жиҳатлар ўртага чиқади.

Айтилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда, маданиятнинг шундай белгилари мумкин: маданият – меъёрлар, қадриятлар, идеаллар, намуналарнинг ўл-йўриқлари ва қўрсатмалари тизимига асосланган субъектлар фаолиятининг барча шакллари мажмуи, у бошқа маданиятлар билан ўзаро алоқада яшайдиган жамоанинг мерос қилиб олган хотираси. Демак, ҳар бир инсон маданиятнинг ирсий мерос қилиб олмайди, балки уни ўрганиш орқали ўзлаштириб, муайян маданиятнинг вакилига айланади.

3. 2. Тил тушунчаси

Тил – маданиятнинг кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб олган реал борлиқ, унинг реал яшаш шароитлари, балки халқнинг ижтимоий ўзини ўзи англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, қадриятлар йиғиндиси ва дунёқараши ҳам акс этади.

Тил – маданият ташувчиси бўлиб, у аждодлардан авлодларга миллий маданият хазинасини мерос қилиб қолдиради. Ёш авлод она тили баробарида аждодларнинг бой маданий тажрибасини ҳам ўзлаштиради.

Тил – маданиятнинг қуроли, воситасидир. У халқ маданияти воситасида инсон шахсиятини, тил соҳибини шакллантиради.

Тил – маданият хазинаси, сандиғи, мажмуидир. У лексика, грамматика, иборалар, мақол ва маталлар, фолклор, бадиий ва илмий адабиёт, оғзаки ва ёзма нутқда маданий қадриятларни сақлаб келади¹⁴.

Агар тилга унинг структураси, вазифалари ва уни ўзлаштириш жиҳатидан қараладиган бўлса, у ҳолда ижтимоий қатлам ёки маданиятнинг компоненти тилнинг таркибий қисми бўлади. Айни пайтда маданиятнинг компоненти тил орқали хабар қилинадиган қандайдир маданий информатсия эмас. У тилнинг барча сатҳларига тегишли бўлган тилга хос ажралмас хусусиятдир. Тил – кишилар оқимини халққа айлантирадиган, мазкур нутқ жамоасининг ўзини ўзи англаши, маданияти, анъаналарини сақлаши ва уларни мерос қилиши орқали миллатни шакллантирадиган кучли ижтимоий воситадир.

«Тил маданиятнинг миллий компонентлари орасида биринчи ўринда туради. Тил биринчи навбатда, маданиятга кишилиқ жамиятининг ҳам мулоқот воситаси, ҳам ушбу мулоқотни узиб қўювчи восита бўлишига ёрдам

¹³Qoraboyev U., Soatov G'. O'zbekiston madaniyati. – Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 2011. – B. 7.

¹⁴Robins R. H. General Linguistics. An Introductory Survey. – London: Routledge, 1989. – P. 27; Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1990. – С. 26.

беради. Тил – унинг соҳибларининг муайян жамоага тегишли эканини кўрсатади. Халқнинг ўзига хос асосий хусусияти бўлган тилга «ички» ва «ташқи» жиҳатдан ёндашиш мумкин. Тилга «ички» жиҳатдан ёндашилганда, у этник интеграциянинг бош омили сифатида намоён бўлса, «ташқи» жиҳатдан ёндашилганда, у халқнинг этник фарқларини кўрсатади. Бу икки қарама-қарши функцияни ўзида диалектик бирлаштирган тил бир томондан халқнинг ўз-ўзини сақлаш воситаси, иккинчи томондан уни «ўзиники» ва «бегона»га ажратиш воситаси бўлиб хизмат қилади»¹⁵.

Шубҳасиз, тил маданиятнинг таркибий қисми бўлиб, инсониятнинг ижтимоий тарихидаги энг муҳим ютуқлардан бири саналади. Лекин бошқатомондан тилнинг материясида инсоннинг биологик табиати намоён бўлади.

Бу ўринда кўпнарсанутқий фаолиятнинг физиологик ва психологик имкониятлари билан аниқланган. Масалан,

дунёнинг барчати тилларида унли ва ундошлар ҳамда кўплаб товушлар алмашинувиз анжирининг мавжудлиги маданият билан эмас, табиат билан боғлиқдир.

Биобарин,

инсон фақат унлилар ёки ундошларнинг ўзи билан нутқ ҳосил қила олмайди.

Табиат тил структурасининг теран хусусиятларини ҳамда матннинг ҳосил қилиш ва ниқабул қилиш қонуниятларини аниқлайди. Маданият

эсати тилнинг мазмун жиҳатини аниқлайди¹⁶.

Машхур

рус

тилшуноси Г.О. Винокурнинг «тилнинг ўрганаётган ҳар қандай тилшунос, албатта, танлаган тили

унинг маҳсулоти бўлган ўша маданиятнинг тадқиқотчиси га айланади»¹⁷ деган тезис тилшуносликнинг шаклланишидан бошлаб тасдиқланиб келмоқда.

В. фон Гумболдтнинг таълимотида (1985) тил куйидагича изоҳланади:

1) моддий ва маънавий маданият тилда мужассамлашади;

2) тилга ҳар бир халқ учун ўзига хос бўлган ички шакл хосдир, тилнинг ички шакли – «халқ руҳи» ва унинг маданиятининг ифодаси:

3) тил инсон ва унинг ўраб олган дунё орасидаги халққа ҳисобланади.

В. фон Гумболднинг «тилда халқ руҳи акс этади» деган фикри ўзбек тилшуноси Н. Маҳмудовнинг асарларида ўзига хос тарзда давом эттирилганини кўриш мумкин: «...тилда халқнинг урф-одати, яшаш тарзи, иқтисодий аҳволи, қисқаси, халқнинг бор-буди, бўй-басти акс этади. Муайян халқнинг тилини билиш унинг бутун борлигини англаш демакдир. Муайян халқ тилининг мазмуну моҳиятини идрок этиш шу халқнинг тарихию келажагини идрок этиш демакдир. Тил халқнинг бебаҳо ва муқаддас бойлигидир, халқнинг ҳар бир асл фарзанди ўз тилида собит ва ўз тилига содиқ бўлмоғи азал-абад ҳам қарз, ҳам фарз»¹⁸.

¹⁵ Антипов Г.А., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю. А. Текст как явление культуры. –Новосибирск: Наука; Сиб. отд-ние, 1989. –С. 75.

¹⁶ Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. I. 2 изд. –М.: Аспект Пресс, 2000. –207 с.

¹⁷ Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. –М.: Учпедгиз, 1959. –С. 211.

¹⁸ Миртожиев М., Маҳмудов Н. Тил ва маданият. –Тошкент: Ўзбекистон, 1992. –Б. 82-83.

Тилнинг миллий дунёқараш ва миллий руҳ ифодаси эканлиги ҳақида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов куйидаги фикрларни қайд этганлар: «Инсон табиати, феъл-атвори гўдаклигидан шаклланар экан, миллий дунёқараш ҳам бола вужудига она сути билан киради. Мана шунга алоҳида эътибор беришингизни илтимос қилмоқчиман: табиийки, Она алласи фақат чақалоқнинг ором олиши учунгина айтилмайди, балки унинг воситасида боланинг кўнгил дунёсига миллий руҳ киради. Она тилидаги меҳр-муҳаббат, наслий туйғулар ва орзулар гўдакнинг жисму жонида илдиз қолдиради»¹⁹.

Тилга эҳтиром кўрсатиш ва унга эътибор бериш бобомиз Алишер Навоийнинг «Тилга эътиборсиз – элга эътиборсиз» деган сўзларида ўзининг ҳаққоний ифодасини топган. Мазкур ҳикматни ўзбек тилшуноси Н. Маҳмудов куйидагича талқин қилади: «Тил бениҳоя муқаддас ва мўътабар неъмат, у одам деган мавжудотга шакллантирилган, қавмлар ўларок бирлаштирган, тараққиёт босқичларига олиб чиққан, рухий тақомилга бошлаган, тафаккур гулшанининг дарвозаларини очган бемисл бир робитадир. Шунинг учун ҳам тилга нописандлик инсониятнинг ўзлигига нописандлик демақдир. Тилга эҳтиром ва эътибор эса бу дунёда инсон боласи муҳтарамлигининг эътирофидир»²⁰.

Демак, тилмаданиятнинг кўзгуси, хазинаси, сандиғи, мажмуи, куролидир. Тил маданият ташувчиси, у маданиятнинг, кишилиқ жамиятининг мулоқот воситасидир. Тил муқаддас ва мўътабар неъматдир.

3.3. Коммуникация тушунчаси

Коммуникация илмий билим тушунчаси сифатида узоқ тарихга эга бўлиб, унинг бир қанча талқинлари мавжуд. Масалан, америкалик психолог Ю. Рюш (Журген Руесч) коммуникация тушунчасини антропология, социология, сиёсатшунослик, психология, тилшунослик ва ҳ.к. соҳаларда қирқдан ортиқ талқини мавжуд эканлигини қайд қилган. Демак, коммуникация муаммолари билан инсон фаолиятининг турли соҳаларидаги мутахассисларнинг тўқнашиши табиий ҳолдир.

Бугунгикунда «коммуникация» ижтимоий-гуманитар билимларнинг асосий тушунчаларидан бирига айланган. Социологияда коммуникациянинг объектлари жамият ва унинг таркибий қисмлари (оммавий коммуникация), психологияда шахслараро коммуникация, этнографияда этник гуруҳлараро коммуникация тадқиқ этилади. Санъат соҳасида коммуникация асар яратувчиси – режиссёр, актёр, шоир, рассом, бастакор ва ҳ.к. билан томошабин, китобхон, тингловчи орасида, таълим соҳасида ўқитувчи ва ўқувчи орасида амалга ошади.

Коммуникация (лот. *communis* «умумий») – хабарни узатиш, фикр ва маълумотлар алмашинуви, яъни мулоқот қилишдир. Коммуникация – мулоқот акти, икки ёки ундан ортиқ киши ўртасидаги ўзаро ҳамфикрликка асосланган алоқа. Коммуникация – бирон киши томонидан

¹⁹Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Оила фаровонлиги – миллий фаровонлиги. 6 Т. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 217.

²⁰Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998. – Б. 3.

бошқакишигаёкикишиларгуруҳигабериладиганахборот.Коммуникация – хабар ёкимулоқот. Коммуникация – кишиларнинг бир-бири билан алоқа ўрнатиш ва ҳиссиётларини тушуниш воситаси.

Хориждаги тадқиқотларда коммуникация қуйидагича тушунилади:

Коммуникация – тафаккурдаги рамзлар, уларни замон ва маконда узатилишини ўз ичига олган механизм бўлиб, у инсон муносабатларини таъминланлашга ва ривожлантиришга хизмат қилади (Ч.Кули).Коммуникация – бошқалар билан турли усулларда аниқ амалга ошириладиган ҳаёт, инсон турмушининг универсал шарти (К.Ясперс).Коммуникация– кишилар феъл-атворига ўзаро кўникишни осонлаштирадиган фаолият тури. Коммуникация – ҳамкорликдаги ўзаро ёрдамни таъминлайдиган, мураккаб ҳаракатларни бошқаришга имконият яратадиган алмашинувдир. Инсон табиати ва ижтимоий тартиблар коммуникациянинг маҳсулоти ҳисобланади (Т.Шибутани).

Кўринадики, «коммуникация» терминига берилган таърифлар жуда кўп ва уларнинг аксарияти бир-бирига ўхшашдир. Шунга қўра, уларни қуйидагича умумлаштириш мумкин: Коммуникация – хабарни узатиш, фикр ва маълумотлар алмашинуви, яъни мулоқот қилишдир. Коммуникация ижтимоий жараён сифатида намоён бўлади. У жамиятда алоқа ўрнатувчи муҳим вазифани бажариб, инсон муносабатларини таъминланлашга ва ривожлантиришга хизмат қилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Яқин Шарқ маданиятида «инкор» ёки «йўқ» тушунчаларини ифодалашга қандай ёндашилади?
2. Шарқ маданиятида сукутга муносабат қандай?

III. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1- амалий машғулот. Маданиятлараро мулоқот жараёнларининг тадқиқи

Маданиятлараро мулоқотга оид тадқиқотлар негизини Иккинчи Жаҳон урушидан кейин Америка Қўшма Штатларининг халқаро миқёсдаги нуфузининг ортиши билан боғлаш мумкин. Бу даврда хорижий давлатларда фаолият юритаётган ҳукумат вакиллари ва ишбилармонларнинг турли маданият вакиллари билан ишлаш учун ҳали тайёр эмаслиги сезилиб қолди. Бунга жавобан АҚШ ҳукумати томонидан 1946-йилда «Дипломатик хизмат ҳақида»ги Қонун қабул қилинди ва Дипломатик хизматлар институти –

Фореигн Сервисе Институте (ФСИ) ташкил этилди. Димломатик хизматлар институти қошида хорижга юбориладиган кадрлар учун махсус тайёрлов курслари очилиб, уларни ривошлантириш учун Эдвард Т. Халл бошчилигидаги антрополог олимлар ва тилшунослар (Рай Бирдхистелл ва Георге Трагер) жалб этилди. Бу даврда маданиятлараро ўқув материаллари деярли мавжуд эмасди. Шунинг учун ўқув материаллар курсларга жалб этилган мутахассислар томонидан тайёрланди.

«Маданиятлараро мулоқот» тушунчаси биринчи марта 1954-йилда Г.Трагер ва Е. Халлнинг «Маданият ва коммуникация. Таҳлил модели» номли асаридида илмий муомалага киритилган. Мазкур асарда «маданиятлараро мулоқот» инсоннинг ўз истаклари йўлида интилиши лозим бўлган идеал мақсади, уни ўраб турган ташқи дунёга яхшироқ ва самаралироқ мослашиши сифатида талқин қилинди. Шунингдек, асарда маданият ва коммуникацияни ўрганишнинг янги усуллари ишлаб чиқилди. Шу тариқа маданиятлараро мулоқот йўналиши шакллантирилди ва у ҳозирги кунда тадқиқотчилар томонидан назарий жиҳатдан етарли даражада ривожлантириб келинмоқда.

Димломатик хизматлар институти томонидан катта қизиқиш билдирилган ҳодисалардан бири новербал мулоқот эди. Коммуникациянинг новербал жиҳатлари тилшунослар томонидан атрафлича тадқиқ этилди. Тилшунослар новербал мулоқот ҳам худди тил сингари маданиятга боғлиқ бўлади, деган хулосага келдилар. Маданият ва коммуникация тадқиқининг мубошири бўлган Е. Т. Халлнинг «Сукут тили» - Тхе Силент Лангуаге (1959) ва «Яширин жиҳат» - Тхе Хидден Дименсион (1966) каби асарлари янги йўналишнинг шаклланишига асос бўлди.

Димломатик хизматлар институти ходимлари томонидан ҳукумат вакилларининг маданият ва коммуникация назарияси эмас, балки уларни кўпроқ хизматга борадиган мамлакатлардаги бошқарув тамойиллари қизиқтираётгани аниқланди. Е. Т. Халлнинг хорижга юбориладиган кадрларларни махсус тайёрлов курслари учун ўқув материалларини ривожлантиришдаги асосий стратегияси турли маданиятлар орасидаги фарқларни ўрганиш эди. Димломатик хизматлар институтида Е. Т. Халл билан бирга ишлайдиганларнинг аксарияти турли тилларда сўзлашадиган фарқли маданият вакиллари бўлгани учун бу ерда маданият фарқлари ҳақидаги назарияни ишлаб чиқиш имконият катта эди. Масалан, у италянлар суҳбат чоғида бир-бирлари билан жуда яқин туришини, юнонлар ўзаро мулоқотда қўл ҳаракатларини кўп ишлатишларини, ёки хитойликлар сўзлашув пайтида жуда кам қўл ҳаракатларидан фойдаланишларини кузатиши ва тажрибаларини тасдиқлаш учун турли маданий гуруҳ аъзоларидан маслаҳат олиши мумкин эди. Бугунги кунда ҳам маданиятлараро мулоқот соҳасида яратилган кўпчилик ўқув қўлланмаларида ушбу тамойилнинг сақланиб қолганлигини кўриш мумкин.

Маданиятлараро мулоқотни тасвирлашда дастлаб маданиятни классик тушунишдан фойдаланилди. Бунда миллий ёки этник маданиятнинг меъёрлари, қадриятлари, структуралари ва артефактлари назарда тутилди.

Ҳозирги кунга келиб, маданиятни динамик тушуниш устуворлик қилмоқда. Яъни, маданият ҳар қандай ижтимоий гуруҳнинг (масалан: шаҳар маданияти, авлодлар маданияти, ташкилотлар маданияти) турмуш тарзи, феъл-атвори, меъёрлари, қадриятлари ва ҳ.к. тизими сифатида талқин қилинмоқда АҚШ Дипломатик хизматлар институтида турли соҳа мутахассислари, жумладан, тилшунослар, антропологлар ва психологлар фаолият олиб боришди. Коммуникацияга оид тадқиқотларни амалга оширишда ҳар бир мутахассис ўзининг соҳасидаги назарияларга таяниб иш кўрди. Натижада тилшунослик, антропология ва психология соҳаларининг кесишмасида коммуникацияга комплекс ёндашув юзага келди. Бугунги кунда ҳам мазкур ёндашув ўз самарасини бермоқда.

Тилшунослик. Тилшуносликка оид тадқиқотларда «тил ва маданият» масаласига катта эътибор қаратилади. Тил – маданиятнинг кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб олган реал борлик, унинг реал яшаш шароитлари, балки халқнинг ижтимоий ўзини ўзи англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, қадриятлар йиғиндиси ва дунёқараши ҳам акс этади.

Агар тилга унинг структураси, вазифалари ва уни ўзлаштириш жиҳатидан қараладиган бўлса, у ҳолда ижтимоий қатлам ёки маданиятнинг компоненти тилнинг таркибий қисми бўлади. Айни пайтда маданиятнинг компоненти тил орқали хабар қилинадиган қандайдир маданий информация эмас. У тилнинг барча сатҳларига тегишли бўлган тилга хос ажралмас хусусиятдир.

Тилшунослар маданиятлараро алоқа масалаларида тилнинг аҳамияти ва ролини тушунишда ёрдам беришади. Улар тилларнинг ботиний ва зоҳирий структуралари жиҳатидан фарқланишини, тил ва реал борлик орасидаги ўзаро алоқаларни ёритиб берадилар. Шунингдек, тилшунослар иккинчи ёки учинчи тилни ўрганиш кишиларнинг бошқа маданиятлар ҳақидаги билимларини кенгайтириши, уларнинг маданиятлараро салоҳиятини кучайтиришига хизмат қилишини уқтиришади.

Антропология. Антропологлар маданиятнинг инсон ҳаётида муҳим рол ўйнаши ва новербал мулоқотнинг аҳамиятини тушунишга ёрдам беришади. Жумладан, антрополог Ренате Росалдо (1989) тадқиқотчиларни маданиятни ўрганиш усулларини ўзлаштиришга ундаган ва кўпчилик антрополог олимлар унинг изидан борган.

Инсон маданиятининг шаклланиши ва ривожланиши масаласи билан маданий антропология шуғулланади. Антропология номидан ҳам кўриниб турганидек, инсон ҳақидаги фандир. Бироқ инсон ҳақидаги фанлар қаторига барча гуманитар ва айрим табиий фанлар (тиббиёт ва қисман биология) ҳам киради. Инсон ҳақидаги фанларнинг кўп бўлиши табиий, чунки инсон мураккаб, кўп қиррали моҳиятдир. Шунингдек, мазкур фанларнинг барчаси марказида инсон бўлган кишилик жамиятида ривожланади.

Антропология қайд қилинган инсон ҳақидаги фанлардан ажралиб туради. У инсоннинг бошқа жиҳатларини бирлаштиришга ҳаракат қилиб,

унинг физик ва маданий ривожланиш жараёнини глобал ва ҳар томонлама ўрганади.

Антропология физик антропология ва маданий антропологияга ажралади. Физик антропология турли ирқларга мансуб бўлган инсоннинг биологик келиб чиқиши ва унинг физик тузилишининг эволюциясини ўрганади. Маданий антропология инсон маданиятининг шаклланиши ва ривожланишини ўрганади.

Демак, маданий антропология инсоният маданий ривожланишининг умумий муаммоларини ўрганувчи, ўзида барча гуманитар фанлар билимларини мужассамлаштирувчи, инсонни «Инсон» қилувчи ва уни ҳайвонот дунёсидан ажратувчи ноёб жиҳатларини тадқиқ етувчи фавқулодда кенг фундаментал фан ҳисобланади. Бинобарин, ҳайвонларда муайян хатти-ҳаракатлар тизими мавжуд бўлса-да, уларда маданият мавжуд эмас.

Эвфемизмлар ижтимоий ва маданий хусусиятларига кўра дискурда ўзига хос ўрин тутади. Турли халқларнинг руҳияти уларнинг дискурсида эвфемизмларнинг юзага чиқиши орқали намоён бўлади.

Роутледге Дистионарий оф Лангуаге анд Лингуистисс (2000)да «эвфемизм –кишилар учун ишлатилиши ёқимсиз ва беадаб бўлган айрим сўзлар ўрнига ноаниқ, кўп маъноли сўзларни қўллаш ва бу орқали ўзларини ноқулай ҳолатлардан чиқаришга уринишларини ифодаладиган ўзига хос бир усулдир», деб изоҳланган.

Эвфемизмларнинг келиб чиқишида ижтимоий асос ётади. Кишилар баъзан бошқалар билан мулоқот чоғида ўзлари хоҳлаган нарсани тўғридан-тўғри айта олмайдиган ёки ибораларнинг ўз маъносида қўллаб, суҳбатдошларини ноқулай аҳволга солиб қўядиган вазиятлар билан тўқнашиб қоладилар. Бундай қийин вазиятлардан чиқиб кетиш мақсадида, кишилар ўз фикр-мулоҳазаларини воситали, «ўраб-чирмаб» ифодалашга ҳаракат қиладилар. Бунинг натижасида эвфемизмлар юзага келади.

Жамиятнинг ривожланиши билан барча тиллардаги эвфемизмлар ҳам ўзгариб борган. Табиийки, бундай давомли ўзгаришлар маданиятга боғлиқ бўлган. Турли мамлакатлар ўзига хос атроф-муҳитга, ижтимоий тузилишга, мафкурага, қадриятларга ва ишлаб чиқариш тизимига эга. Буларнинг барчаси тил қўлланишида, бинобарин, эвфемизмларнинг қўлланишида ҳам ўз аксини топади.

Эвфемизмлар маданий ҳодиса сифатида маданият тараққиётида ўзига хос ўрин тутади. Турли халқлар эвфемизмларидаги маданий ўхшашликлар уларга юкланган вазифаларнинг бир хиллигидан келиб чиқади.

Мавжуд сўзга эвфемистик маъно юкланар экан, бу маъно сўзнинг қўлланмай қолган маъноси бўлади. Яъни у лексик сатҳга мансуб ҳисобланади. Уни асосан табу билан боғлайдилар. Табуга учраган сўз ёки ибора ўрнида тўғридан-тўғри эвфемизм қўлланади, яъни маълум сўзга табуга учраган луғавий бирликнинг маъноси юкланади, у эвфемистик маъно бўлиб қолади.

«Ибтидоий жамоа тузуми даврида ижтимоий ишлаб чиқариш даражаси паст бўлгани сабабли, кишиларда илмий ва маданий билимлар етишмаган. Шунинг учун ҳам улар турли ирим-чиримларга ишонишган, тўғридан-тўғри

Худодан ёки рухлардан сўраш бахтсизлик келтиради, деб ўйлашган. Натижада Худо ва рухларнинг исми табуга айланган ва улар бошқа ном билан аталган. Масалан, Ғарб мамлакатларида насронийлик ривожланган даврларда Худонинг «Иегова» исми энг катта табу ҳисоблангани учун унинг ўрнига «Қудратли», «Яратувчи», «Қутқарувчи», «Бизнинг Отамиз» ва ҳ.к. эвфемизмлар қўлланилган. Ёки қадимги Хитойда императорларнинг исми билан аташ таъқиқланган.

Аксарият лингвомаданиятларда кенг тарқалган эвфемик сўзлардан бири «ўлим»дир. Инсонларнинг тасавурида ўлим энг катта бахтсизлик саналади. Шунинг учун кўпчилик халқларнинг тилида ўлим сўзи тилга олинмайди ва у турли эвфемик сўзлар ва иборалар воситасида ифодаланади.

Кишилар кўпинча ўз нутқи ва хатти-ҳаракатлари билан бошқа шахсга нисбатан ҳурмат ва эҳтиром даражасини ифодалаш учун кўпол, беадаб сўз ва иборалар ўрнида ёқимли эвфемик сўз ва иборалардан фойдаланишади. Маданиятлар қиёсида рақамлар ҳақидаги турли табуларни ҳам кўриш мумкин. Ғарб маданиятида 13 рақамга бахтсизлик келтиради, деб қаралади ва кундалик ҳаётда бу рақамдан фойдаланмасликка ҳаракат қилинади. Масалан, 13 кишининг стол атрофида йиғилиб, тушлик қилиши ёки мажлис ўтказиши деярли кузатилмайди. Шунингдек, дастурхонга 13 кишилик идиш-товоқ қўйиш таъқиқланади. Уй, хонадон, қават ва бошқаларда барча бу рақамдан фойдаланишдан қочади.

Хуллас, эвфемизмлар келиб чиқиши жиҳатидан узоқ тарихга эга бўлган лисоний ва ижтимоий-маданий ҳодисадир. Эвфемизмлар халқнинг руҳияти, дунёқараши, урф-одатлари, удумлари, ирим-сиримлари ва ишончларини акс эттиради. Турли маданиятлар дискурсидаги эвфемизмларни қиёсий ўрганиш маданиятлараро мулоқот жараёнида юзага чиқадиган тушунмовчиликларни, қийинчиликларни олдини олади, прагматик тўсиқларни бартараф етиб, мулоқотнинг муваффақиятли ва самарали бўлишини таъминлайди.

2- амалий машғулот. Шахс, миллий ва ҳудудий характер, стереотиплар, гендер, ёш ва дискурс хусусиятлари

Е.М. Верещагин²¹ таъкидлаганидек: «Одамзотрусёкинемисёхудяпонбўл ибтуғилмайди, балкиунгамосижтимоийгурухдоирасидаўшамиллаткишисигаа йланади».

Демак, миллий характер — уёкибумиллатвакилигаоидбўлганўзигахосжисмонийвамаънавийхусусиятларм ажмуи, хулқ-атворвафаолиятмеъёридир.

«Миллий характер» тушунчаси ўрганиш объектисифатида мураккаб, чунки бутушунча кўпинча ирқий ва этник характер билан аралаштириб юборилади.

Бироқ миллий характерни шаклланишида ирқий ва этник омилларнинг ўзига хос ўрнини амавжуд.

Миллий характерни аниқловчи омиллар мажмуи ва вазиятларни икки гуруҳ

²¹Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. – М., 1980. – С.35.

аажратишмумкин: табиий-биологикҳамдаиҷтимоий-маданий. Омилларнинг биринчи гуруҳи турли ирқий гуруҳларга оид кишиларнинг турфа реакция ва темперамент меъёрларини намоён қилиши билан боғлангандир. У ёкибухалқдашаклланганжамият тури эсаунингхарактеригаяна-да кўпроктаъсиркўрсатади.

Шунингучунқайсидирхалқнингхарактеринитушуниш, фақатшухалқяшайдиганваутомониданмаълумгеографик, табиийшароитлардаяратилганжамияттушунилгандагинамумкинбўлади.

Миллийхарактермиллатҳаётидагитарихийкатегориябўлиб, униўрганиш, тушунтирибберишучунбевоситаўшамиллаттилини, тарихини, ҳаётини, маданиятиниҳамяхшибилишзарур.

Ҳарбирхалқбутунхусусиятларибиланолингандагинавабетакрорбўлибкўриниш имумкин, унингхарбир этникхусусиятиалоҳидаолибкўрилса, мутлоқноёбхусусиятбўлаолмайди.

Миллийхарактерхалқнингдини, сиёсати, урф-одатлари, ижтимоийқатлами, турмуштарзи, тарихиваҳаттогеографикўрнибиланҳамчамбарчасбоғлиқ.

Миллийхарактернитадқиқ этишгаXIXасрда эътиборкучайди. Буборадақаторизланишларолибборган

этнопсихологолимларўзасарларидамиллийхарактернингреалвоқеликсифатида мавжудлигини эътироф этган. Файласуф Э. ФридрихАнглиятарихиниўрганар экан, французванемислардабўлмаганўзигахосмустақиллик, ўзигаишончхусусиятлариривожланганиниқўрсатибберади.

Олиминглизмиллийхарактеринемисларникиданҳам, шунингдек, французларникиданҳамкескинфарқланишиниайтибўтган. Аммобунинкор этувчилармиллийхарактермавжуд эмас, деганфикрниолғасурадиларвабирбиригақардошхалқларорасидатафовутбўлма йди дейишади.

Диққатқилибўрганишватекширишжараёнидаҳаммаҳалқларнингмиллийхарактеридабир-бириданфарққилувчихусусиятларборлигинипайқаб олишмумкин.

Миллийхарактердагибуфарқларниҳаттоқундаликҳаётимиздаҳамкўпучратамиз.

Халқларнингтурличахарактерҳислатларига эгабўлишлиги, уларнингижтимоий-иқтисодийтажрибаси, тарихийтараққиётиватабиийяшашшароитларибиланбелгиланади.

Бундаиҷтимоиймуносабатлармиллийхарактерривожланишидаакчиўринни эгаллайди. Ҳарбиртарихийдавр,

шудаврдагиижтимоийтараққиётқонунлариасосидамиллиймафкураманфаатлар игамосбўлибтушадиганўзмиллийхарактеридеалинияратади.

Шудаврдагихарактертипиккишиларнингяшаштарзиниакс эттиради.

Халқнингбутунтарихидавомидаорттирганхарбирхарактерҳислатларинингвужудгақелишикишиларруҳиятигаатрофдагивоқеликларнингүзоқвақтдавом идатаъсир этибтуришибиланбоғлиқдир.

Миллийхарактергақандайруҳийҳислатвасифатларникиритишмумкин?

Шунитаъкидлашкеракки,

«миллийхарактер»тушунчасиҳақидаҳалиҳамумумийбўлганбирхилқарашмавж

удбўлмаса-да,
лекинунгакирувчиҳислатлартўғрисидаумумийбўлганфикрлармавжуд.
Кўптадқиқотчилармиллийхарактерга, меҳнатгамуносабат (меҳнатсеварлик),
ватанпарварлик, эрксеварлик, жанговорлик,
довюракликкабиҳислатларникиритишади.

Миллийхарактерни тадқиқ этишдагиасосийқийинчиликшундаки,
бирхалққаёкимиллатгаҳосбўлганҳислатларбошқамиллатвакилларидахамучра
шимумкин. Дарҳақиқат, характернигқайсибирхусусиятини олибкўрмайлик,
албатта, убарчаҳалқларвамиллатлардахаммавжуд эканлигиникўрамиз.
Масалан, эрксеварлик, довюраклик, меҳнатсеварлик,
ватанпарварликкабиҳислатларҳаммаҳалқларгаҳосбўлганхусусиятбўлганиҳолд
а, бухислатларўзинингнамоёнбўлиши,
тузилишижиҳатданбарчаҳалқлардабирхилкечмайди. Зеро,

характерҳислатлариникелтирибчиқарувчи яшаштарзи,
тарихийтараққиётвафаолиятшароитлариайнанбирхилбўлмаганлигисабабли,
юқоридагихарактерҳислатларинингнамоёнбўлишиҳамулардаайнанбирхилбўл
олмайди. Масалан,

Кавказдаги тоғлиҳалқларниўргангантадқиқотчиларулардажанговорлик,
мағрурликкабиҳарактерҳислатларикучли эканини эътироф этишади.
«Улардагибухарактер, –дебёзадиТ.Ч.Чомаев, –

тоғлиҳалқларнингташвишливаҳавф-хатаргатўлаҳаётнингинъикосибўлиб,
унгамослашишзаруриятинатижасидир. Демакки, миллий характернинг
шаклланишида, аввало, яшаш шароити, яъни релефнинг таъсири кучли экан.
Бунга яна мисол сифатида Голландия халқларини олайлик. Уларнинг яшаш
шароити доимий меҳнатни ва ерга ишлов беришни талаб қилади, шу сабабли
уларнинг миллий характерида тиришқоқлик ва сабот билан меҳнат қилиш
ҳислатлари биринчи ўринда туради. Голландлар ўз фарзандларини ҳам шу
руҳда тарбиялашга алоҳида эътибор қаратар эканлар ва болаларига
кафтларидаги эгри -бугри чизикларни кўрсатиб, М - ман – одам , W - work –
меҳнат, деб ёшлигиданоқ уқтирар эканлар.

Ер юзидагиҳарбирхалқўзигаҳосмиллийхарактернинамоёнэтади.
Аммобумиллийхарактернимутлоқлаштирибюборишкеракдеганиэмас.

Бошқаҳалқлардавамиллатлардаучрамайдиган, фақатбирхалққагинаҳосбўлган
соф миллий характер умуман табиатдаучрамайди.
Миллийхарактергаоддийшахслархарактеринингйиғиндисидебқарашҳамнотўғ
ри. У оммавий феномен сифатида, индивидуал
характерларнингумумийбўлганҳислатлари ижтимоийжиҳатиданқайтаишланиб,
янги, махсуссифатгаайланганвақтдатаркибтопибнамоёнбўлади. Масалан, хор
овозиҳечбир хор қатнашчисинингвозигаўхшамагандек, миллий характер
ҳамбирортамиллатвакилинингхарактеригаўхшамайдиёкимиллатхарактериҳеч
бирмиллатвакилидатуғалигичааксэтмайди. Миилий характер ўзгармас,
турғуннарсҳамэмас. У тарихмаҳсули.

Шунингучунҳамунивужудгакелтиргантарихий, ижтимоий,
иқтисодийшароитларнингўзгаришибилан у ҳаммалумдаражадаўзгаради,
ҳаттобирижтимоийтизимнингўзидахам у айримҳислатларнийўқотиб,

янги хислатларни пайдо қилиб туришимиз мумкин.

Характер

Характер – шахснинг муайян географик ҳудудга хос бўлган хусусиятлари. Дунёнинг турли ҳудудларида алоҳида, ўзига хос муҳим маданий хусусиятлар мавжуд. Шимолий Шотландиядаги тоғлик ҳудуди Шотландиянинг паст текисликларидан мутлақо фарқ қилади ва тоғликлар жуда қучли ҳудудий характери билан ажралиб турилади.

Ҳудудий характер кундалик-маданий турмушдаги бир-биридан фарқ қиладиган миллий таомлар, кийим-кечаклар, хулқ-атвор ватининг ўзига хос хусусиятларини намоён этади. Мазкур хусусиятлар маданиятлараро мулоқот вазияти учун муҳим аҳамият касб этади.

Ҳудудий характернинг тилдаги ўзига хос хусусиятларини намоён этишини Ўзбекистон мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Жумладан, ўзбек тилининг Хоразм шева сини бошқавилоят вакиллар итушунмайдилар. Ёхуд Тошкентда ёки водийда ҳайрлашув чоғидаги «бизникига боринглар» ифодаси шунчаки мулозамат тариқасида қабул қилинса, Хоразмда «бизникига боринглар» ифодаси тўғри қабул қилинади ва эртасига шухоразмлик уйингизга келишимиз мумкин.

Хуллас, ҳудудий характер шахснинг маълум географик ҳудудга хос бўлган хусусиятларини ўзида мужассамлаштиради ва шухудуднинг фарқли маданий жиҳатларини акс эттиради.

Ҳар қандай маданият ўзининг дунёни идрок қилишига асосланган, ўзтафаккури ва хулқ-атворининг стереотипини шакллантиради.

Стереотип – муайян гуруҳ ёки жамоанинг содалашган, схемалашган, эмоционал бўёқдор ва фавқулодда барқарор бўлган образи, турли маданият вакилларининг тили ватафаккурининг ўзига хослигидир

Стереотип у ёкибухалқнинг миллий характери ҳақида объектив маълумот беради. В.А. Маслованинг таъбирича, «стереотип дунёда мавжуд тип бўлиб, у фаолият, хатти-ҳаракат ва ҳ.к. ни ўлчайди»²². Стереотиплар ҳеч қачон алоҳида кишиларда пайдо бўлмайди, улар ҳар доим гуруҳларда юзага келади.

«Стереотип» термини (юнон. Стереос – қаттиқ, типос – из, тамға) америкалик социолог Уолтер Липпман томонидан илмий муомалага киритилган. У 1922-йил данашр этилган «Жамоат фикри» номли китобида стереотипларнинг жамоат фикри тизим идаги ўрнини ва ролини аниқлашга ҳаракат қилган. У. Липпман стереотипни бизнинг онгимизга этиб бормасидан олдин ҳис-туйғуларимиздаги маълумотларга муайян таъсир кўрсатадиган атроф-

²²Маслова В.А. Связь мифа и языка // Фразеология в контексте культуры. –М., 1999. –С. 123-134.

мухитниалоҳидаидроққилишшаклисифатидатушунтирган²³.

У. Липпмангақўра, инсонунийраболганатроф-мухитниунингбутунқарама-қаршилиқларибилананглашгаҳаракатқилиб, ўзибевоситакузатмаганҳодисаларҳақида«ўзинингмиясидаманзара»ҳосилқилди.

Инсонўзҳаётидабевоситақаршилашмаганжудақўпнарсаларҳақидаолдинданан иқтасаввурга эгабўлади.

Шунгаўхшашстереотиплартасаввуримазкуриндивидумнингмаданиймухититаъсиридашаклланади: «Аксариятҳоллардабизуёкибуҳодисаниолдинқўриб, кейинунгааниқликкиритмаймиз, аксинча,

олдинуёкибуҳодисаниўзимизучунаниқлаб, сўнграуникузатамиз.

Ташқидунёнингбутунчалкашлиқлариданбизнингмаданиятимизгаалоқадоринигинаюлиболамизвабизмазкурмаълумотнистереотипшаклидақабулқилишгамоийлбўламиз»²⁴. Стереотипларинсонгаоламҳақидаяхлиттасаввурга эгабўлиш, ўзинингторижтимоий, географиквасиёсиймухитиданчиқишгаимконберади.

Стереотипларни ўрганишга қизиқиш 1930-йиллардан 1950-йилларгачабўлган даврда кенг қулоч ёйди. Хусусан, этник стереотипларнинг барқарорлиги ва беқарорлиги масалалари Р.Сларке ва Д. Сампбелл; Д. Катз ва К. Бралл; Р. Ла Пиерре каби олимларнинг тадқиқотларида ўрганилди²⁵.

Кейингийиллардаги

этникстереотипларниўрганишгабағишланганқатортадқиқотларни таҳлилқилганпсихологО. Кленберг«этникстереотип»тушунчасиниқуйидагичабелгилаган: «Этникстереотип

инсонларонгидагиўзлариёкибошқамиллийгуруҳларҳақидагиманзара.

Бундайобразларёкитасаввурларжамиятдакенгтарқалганбўлади; одатда, уларобъективборлиққанисбатанўтажўнвақабулқилинмайдигандир»²⁶.

Аксарияттадқиқотчилар этникстереотипларнимуқаррар, лекинхавфлиҳодисаҳисоблашади. Бинобарин, қаток

луғатларда«стереотип»сўзисалбиймаънодақайдқилинган. Масалан, М. Кордуеллнингпсихологиядантузганлуғатидастереотипгашундайтаърифберилган: «Стереотип – маълумгуруҳёкикатегориядагикишиларҳақидагикескин, қўпинчаюзакитасаввур.

Бизумумиятдаюзакиталиккамоийлбўлганимизучунхамбошқаинсонларнингхулқ-атвориниолдинданқўришучунстереотипларнишакллантирамиз.

Мазкурстереотипларқўпинчасалбиймоҳият,

сохтатасаввурватаҳқирлашасосига эгабўлади.

Стереотипларҳардоимҳамёлфонбўлмайди; одатда,

улардамаълуммаънодаҳақиқатбўлади.

Стереотипларниқўпчиликтомониданбўлишилишиуларнингсингикетишигаёр

²³LippmanWalter. Public Opinion. –New York: Greenbook, 2010. –P. 23, 95.

²⁴Lippman Walter. Public Opinion. –New York: Greenbook, 2010. –P.81.

²⁵Clarke R. B. & Campbell D. T. A demonstration of bias inestimates of Negro ability // Journal of Abnormal and Social Psychology. Vol 51. 1955. –P. 585-588; Katz D. &Brally K. W. Racial stereotypes of one-hundred college students // Journal of Abnormal and Social Psychology. Vol. 28. 1933. –P. 280-290; La Pierre R. T. Social forces type-rationalizations of group antipathy // Social Forces. Vol. 15. 1936. –P. 232-237.

²⁶Klenberg O. Tensions AffectingInternational Understanding. –New York, 1950. –P. 93.

дамберади.

Стереотипларвақўтишибиланўзгаришимумкин, лекинстереотипсоҳибларинингўзлаштирилгантасаввурларданқутулишиқийин бўлади»²⁷.

3-амалий машғулот. Кодлар аралашуви ҳамда интерференсия

масалалари

Кодлараралашуви(ёкибиркодтасарруфиданиккинчикодтасарруфигаўт иш) инглизчасодемехинг (ёки code-switching) терминингтаржимасибўлиб, уХ Хасрнинг 70-йилларидаинглизтилшунослигидапайдобўлган²⁸.

БироқмазкуртерминистеъмолгакирмасиданолдинбуҳодисагаР.Якобсон эътиборқаратган: «Харқандайумумийкодкўпшаклибўлиб, ухабарнингвазифаси, адресатвасухбатдошларорасидагимуносабатгақўрасўзлов-чито монидан эркин танланадигантурли субкодларнинг иерархик (поғонали) мажму йидир»²⁹. Кейинги йилларда кодлар аралашуви ҳодисаси турли жиҳатдан Ауер (1998), Мерс-Скоттон (1993), Поплак (1980), МсСормикс (2002), Маҳоотиан анд Санторини (1996), Рамптон (1995) каби олимлар томонидан атрофлича ўрганилган³⁰.

Ижтимоий-коммуникатив тизимни таркиб топтирувчи кодлар ва субкодлар вазифаларига кўра тақсимланган. Бу мазкур тил жамоасини ташкил этган худди ўша сўзлашувчилар контингентининг умумий мулоқот воситалар мажмуини мулоқот шароитидан келиб чиққан ҳолда қўллашени билдиради. Масалан, агар гап адабий тил субкодлари ҳақида кетадиган бўлса, унда адабий тил эгалари илмий фаолиятда илмий услубдан, бошқарув органларининг ёзишмаларида, иш юритишда, юриспруденцияда, албатта, расмий услубдан, диний маросимларда эса диний-ташвиқот услубларидан фойдаланиши керак бўлади. Бошқача айтганда, сўзловчи мулоқот шароитидан келиб чиққан ҳолда бир тил воситасидан бошқасига ўтади.

Бунга ўхшаш манзара икки ёки ундан ортиқ тил қўлланиладиган жамиятларда ҳам кузатилади. Икки ёки ундан ортиқ тилда сўзлашувчилар, одатда, бу тилларни мулоқот шароитига кўра «тақсимлашади»: расмий шароитда ҳокимият вакиллари билан бир тилда, кундалик ҳаётда, уйда, қўшнилари ва бошқалар билан иккинчи тилда гаплашадилар. Мазкур ҳолатда ҳам бир код тасарруфидан иккинчи код тасарруфига ўтилади, фақат бу ерда биринчи ми+солдагидек код тилнинг услублари сифатида эмас, балки турли тиллар сифатида намоён бўлади.

Нутқий мулоқот чоғида сўзловчининг коммуникация шароитидан келиб чиққан ҳолда, бир тилдан (ёки тил вариантларидан, диалектдан, услубдан) бошқа бир тил кўринишига ўтиши кодлар аралашуви, яъни бир код тасарру-

²⁷Кордуэлл М. Психология А-Я. Словарь-справочник. –М.: Фаир-пресс, 2000. –448 с.

²⁸ Miriam Meyerhoff. Introducing Sociolinguistics. –New York: Routledge 2006. –P. 287; Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. –М., 2001. –С. 28.

²⁹ Jakobson R. Linguistics in its relation to other sciences //Main Trends of Research in the Social and Human Sciences. - Paris, 1970. –P. 458.

³⁰ Miriam Meyerhoff. Introducing Sociolinguistics. –New York: Routledge 2006. –P. 287.

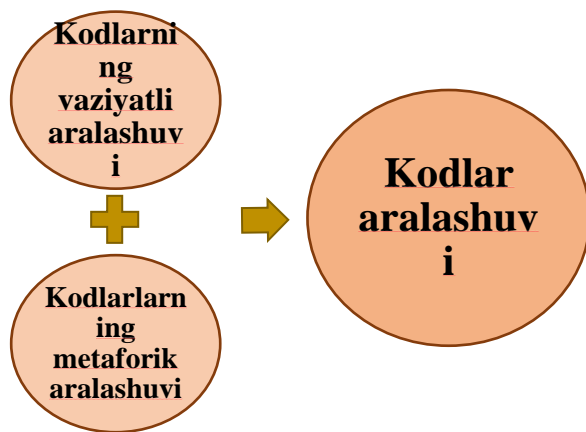
фидан иккинчи код тасарруфига ўтиши дейилади.

Коммуникация шароитидаги қандай ўзгаришлар сўзловчининг бир код тасарруфидан иккинчи код тасарруфига ўтишга мажбур қилади? Масалан, *адресатнинг алмашилиши*, яъни сўзловчи мурожаат қилган кишининг ўзгариши кодларнинг аралашувига сабаб бўлиши мумкин. Агар адресат сўзлашувчи билган икки тилдан фақат бирини билса, шу пайтгача мулоқотда билинг (зуллисонан) суҳбатдошлар бошқа тил ёки ҳар иккала тилни қўллаган бўлишларига қарамай, мулоқот охирида адресатга таниш бўлган тилни қўллашга ўтилади. Масалан, мен (таъкид бизники – Ш.Усманова) Индиана университетидан (АҚШда) ишлаган чоғимда вазиятга кўра, ўзбек, рус ва инглиз тилларидан фойдаланишимга тўғри келган. Ўзбеклар доирасида суҳбатлашганимда, табиийки, ўзбек тилидан фойдаланганман. Агар суҳбатимизга қозоқ ёки қирғиз келиб қўшилса, ўз-ўзидан рус тилини қўллашга ўтганмиз (қозоқ ёки қирғиз тилини бир ўзбек тушуниши мумкин, лекин ўзбекчани қозоқ, қирғиз ва ҳ.к. тил эгалари тўлиқ тушунмайди). Ёки суҳбат рус тилида бораётган бир пайтда орага америкалик келиб қўшилса, унда инглиз тилини қўллашга тўғри келган. Мулоқотга киришувчилар сонининг ўзгариши ҳам кодларнинг кўчишини келтириб чиқаради. Бундай ҳолат икки билингвнинг суҳбатига фақат бир тилни биладиган учинчи киши келиб қўшилганда юз беради.

Сўзловчиरोлининг ўзгариши ҳам кодлар аралашувини келтириб чиқарувчи омиллардан бири бўлиши мумкин. Масалан, Тошкентда яшовчи ота ёки она ролидаги хоразмлик сўзловчи оилада, ёхуд ҳамюртлари билан мулоқот чоғида Хоразм шеvasида гапиради, лекин у иш жойида, бошқарув органларига мурожаат қилганда, ҳатто, кундалик ҳаётда адабий тилнинг меъёрий шакллари билан бирини қўллашга мажбур бўлади. Агар бундай код ўзгариши юз бермаса, уларни иш жойидаги ҳамкасблари ёки бошқарув органларининг вакиллари тушунишмайди ва улар ўзларининг мақсади (аризаси ёки шикоятини кўриб чиқиш)га эриша олмайдилар, яъни коммуникатив муваффақиятсизликка учрайдилар.

Мулоқот мавзуси ҳам кодларнинг танланишига таъсир қилади. Масалан, бир тилшунос лингвистик фанлар доирасида маъруза қилганда ёки тилшунослар билан мунозара қилганда лингвистик терминлардан ташкил топган илмий услубдан фойдаланади. Лекин мавзу кундалик маиший ҳаётга ўтганда, бошқа субкод ўзгариши юз беради.

Инсоннинг кодларни алмаштириш қобилияти унинг тилни (ёки тил субкодларни) юқори даражада билишини, унинг муайян коммуникативлик ва маданият даражасини кўрсатади. Кодларнинг аралашуви механизми кишилар орасидаги ўзаро тушуниш ва нутқий мулоқот жараёнининг қулайлигини таъминлайди. Аксинча, индивиднинг мулоқот шароитига кўра ўз нутқини тақсимлай олмаслиги аномалия сифатида қабул қилинишга ва коммуникатив тўқнашувларга олиб келиши мумкин. Кодлар аралашувининг икки тури мавжуд:

1. Кодларнинг вазиятли аралашуви. Бунда тил ёки тилнинг мавжуд шакллари танлаш расмий ва норасмий вазиятларга боғлиқ бўлади.

2. Кодларларнинг метафорик аралашуви. Ижтимоий вазиятнинг тўлиқ ўзгаришини эмас, балки унинг унсурларидан бирининг ўзгариши (мавзу ўзгариши, мулоқотчилар ўртасидаги ижтимоий-коммуникатив тўсиқларни бартар аф қилиш йўналишининг ўзгариши)ни тақозо қилади.

Хуллас, *бир код тасарруфидан иккинчи код тасарруфига ўтиш* деганда сўзлашувчининг бир тилдан (ёки тил субкодларидан) бошқа бир тилга тўлиқ ўтиши тушунилади. Бир код тасарруфидан иккинчи код тасарруфига ўтишнинг бадий адабиётдаги намунаси сифатида Л.Н.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик» романидаги рус зодагонлари нутқида рус тилининг француз тилига (ёки аксинча) алмаштирилишини кўрсатиш мумкин.

Интерференция

Икки тилнибиладиганшахс (билингв)ларнингнутқида у қўллайдиган тилларнинг ўзаро таъсири кузатилади. Бу ўзаро таъсир нутқда, тилда, шунингдек, ҳар қандай тил ости тизимларида: фонетикада, грамматикада, лексикада намоён бўлиши мумкин.

Интерференция кенг маънода икки тиллилик шароитида тил системаларининг ўзаро таъсирини; икки тилли шахслар нутқида у ёки бу тил меъёрининг бузилишини ифодалайди. Тор маънода икки тилли шахснинг оғзаки ва ёзма нутқида она тили таъсиридаиккинчитилмеъёрларинингбузилишини англатади³¹.

Умуман, иккитилнибиладиганшахснингбиртилинингиккинчитилгақўрсатганҳарқандайтаъсиривабутаъсирнингнатижаси*интерференция* де-йилади. Одатда, интерференция деганда, фақатназораткилиббўлмайдиган жараёнлар тушунилади, онгли равишдаги ўзлашмалар унга тааллуқли бўлмайди.

Интерференциянингйўналишларитурличабўлишимумкин. Она тилинингиккинчитилгаинтерференциясиқўпроқкузатилади. Бироқиккинчитиласосийтилгаайланганида у ҳам она тилигатаъсиркўрсатишимумкин. Масалан, ўзбекболасируслярашовчихудудгақўчиборадива рус мактабидаўқийбош

³¹ Словарь социолингвистических терминов. –М., 2006. –С. 82.

лайди. Аста-секин рус тили унинг она тилисигатаъсирқилабошлайдива у кўп роқ рус тилидагапирабошлайди. Масалан, унингнутқида«Мам, ужин қиламиз ми?», «Понеделиккунифизкултура бор». Ёкикўпийиллардавомида чет элдамухожирбўлибйашаганўзбекларнингнутқидахамбутаъсирникўришмумкин. Масалан, «Хаммаси окей бўлади», “О, ес! Зўрбўлди».

Россиядагибозорларданбиридагисавдогарларнутқида «Такой прайс только за лейбл что ли?»тарзидагиинглизчалелексик интерференция асосидақурилганрусчажумланикузатишмумкин. Мазкурматндарусчацена лексемасинингўрнигаинглизчаприсесўзииндивидуал қўлланилганбўлиб, унда ёш (ёш-молодой), мавзу (тижорат), ҳолат (бозор) вамақом («челнок») сингари ижтимоийомиллариштирокэтган.

Интерференция лисонийалоқаларназариясидамарказийтушунчалардан бирихисобланади. У тилдаражасигамувофикравишдақуйидагикўришишларданамоёнбўлади:

Интерференция кўринишлари			
фонетик интерференция	грамматик интерференция	синтактик интерференция	лексик- семантик интерференция

*Фонетик интерференция*иккитиллишахснутқидаалоқадагитилларнинг фонетик тизимидаги ўзаро таъсир ҳодисаси бўлиб, талаффуздаги акцент да намоён бўлади. Масалан, арабларнинг ўзбекча нутқида <р> ва <л> ундошларининг фарқланмаслиги (каравот → калавот, марта → малта), <з> ундошининг <ж> (Зухра → Жухра, зўр → жўр, зирак → жирак), <ф> ундошининг <п> деб талаффуз қилиниши (ҳафта → ҳапта, фасл → пасл) ёки русларнинг ўзбекча нутқида <қ> нинг <к> (қиз → киз, қара → кара), <ғ> нинг <г> (тоғ → тог, оғримоқ → огримоқ) деб талаффуз ҳ.к.

Грамматик интерференция – иккитиллишахснутқида она тили грамматиктузилишинингтаъсири. Букелишикларниқориштириш (уйгаборадиди → уйдаборадиди), феълзамонларининомувофикқўллаш (эртагакелдиди), сон+от+-лар қолипиниқўллаш (иккикишилар) ваҳ.к.

Синтактик интерференция –иккитиллишахснутқида она тили синтаксиситаъсиридасинтактикқоидаларинингбузилиши (Келди у бизникига кеча).

Лексик-семантик интерференция – алоқадагитилларнинглексик-семантик даражадагиўзаротаъсири, сўздагимаъноларфарқлигинатижасида иккитиллишахснутқидамеъёрларнингбузилиши; сўзларнингбоғланишида-гибузилиш; парафазия (нутқдабиронсўзнибошқасўзўрниданотўғриқўллаш) ваҳ.к. Масалан, *дугонамуйланди; огайнимтурмушгачиқди*.

Хуллас, интерференция индивидларгаохосходиса. Лекиноммавийиккитиллиликҳолатларидабиртурдагиинтерференционжараёнларкўпчиликнингнутқинитавсифлашиҳаммумкин. Масалан, собиқШўролардаврида рус тили оммавийравишдатурлитилэгаларинингнутқигатаъсиркўрсатган.

4-амалий машғулот. Ўрганилаётган тилни ўқитишда турли маданият вакиллари мулоқотидаги қийинчиликлар

Кишиларнингбиронходисаёкиҳолатнитушунтиришмақсадидаишлатадиганқўлҳаракатларитурлимаданиятлардатурличамаънокасб этади. Бунингсабабимаданиятларарорамзларватушунчаларнингфарқланишидадир³².

Саломлашув.Дунёдагибарчамаданийхалқларўзароинсониймуносабат, муомалавамулоқотнисаломданбошлашади.

Ҳарбирхалқнингсаломлашишбиланбоғлиқўзурф-одатларибор.

Ўзбекваарабхалқларинингсаломлашишодатиёшга, шароитга, мавқега, жинсгавамаросимларгақўратурлишақллардаижро этилади. Жумладан, ўзбеклар«ассаломуалайкум» (арабча«сизгатинчиликтилайман»), «ваалайкумассалом» («сизгаҳамтинчиликтилайман») дея³³ *иккиқўллаб, қўлиниқўксигақўйиб, қучоқлашиб, кифтларини, елкаларинисилаб-сийпаб, пешонаўтиб, узоқвақткўришмагандабир-бириникўтаришиб, аёлларелкақоқишиб, ўтишибсўрашишади.*

Ўзбекмаданиятидақўлқовуштирибсаломлашиш (иккиқўлникиндикустигақовуштириб, бошсалолдинга эгилганҳолат) одати эркакларгаохосбўлиб, қуйидагивазиятлардаамалгаоширилади:

1)ғоятхурматликексаниучратганда;

2)тўйхонадарвозасиёнидатурганда (меҳмонларникутиболиш ёкикузатаётганда);

3)таъзиягаборганда; тўй, байрам, бошқайиғиндастурхонларигатайёргарликкўришжараёнидаёшйигитларшундайҳолатдатуради («хизматингизгатайёрман»)³⁴.

Қатормаданиятлардақўлолишибсўрашиш, «тинчилик, омонликтилаш»маъносиниифодалайди. Қадимдаодамларқабила-

қабилабўлибшашган, аксариятҳолатдабир-бирларигарақобатдабўлгангуруҳларнингвакиллари, «мана, қўлимдақуролим (болта, пичоқ, тош) йўк, қўлимочиқ»мазмундақўлолишибкўришишган.

³²Schober O. Beden Dili: Davranış Anahtarı. Çeviren: Süeda Özbent. –Istanbul: Arion Yayınevi, 2003. –S. 163.

³³СатторМ. Ўзбек удумлари. –Тошкент, 1993. –Б. 61.

³⁴<http://fikr.uz/posts/buxdu/14537.html>

Шубиланбир-бирларигатинчлик, омонликтилашган³⁵.

Хайрлашув. Ўзбекмаданиятидаёшикаттавамавқеиюқорибўлганшахслар ганисбатанқўлникўксигақўйиб, арабмаданиятидаэса хайрлашув манъносидаги “кўришгунча, саломат бўлинг” каби иборалар орқали хайрлашилади. Ўзбекновербалмулоқотида«хайр»ишорасиёшитенгёкикичикбўлган, шунингдек, синфдош, курсдошёхудкасбдошларганисбатанқўлникўтариб, кафтиниюқориданпастгасилкитиб, арабновербалмулоқотида эса, қўлникўтариб, чанданўнггасилкитибхайрлашилади.

Розилик. «Бирорфикрнитасдиқлаш, розиликниифодалаш» маъносидаги боширғатиш – бошниюқориданпастгавапастданюқоригабирмартаёкибирнечамартасилкитиш ҳаракати деярли барча халқларнинг новербалмулоқотида кузатилади. Баъзан мазкур ҳаракат суҳбатдошини эшитиш, унинг гапларини маъқуллаш маъносида ҳам қўлланилади. воситасида ҳамифодаланади.

Боширғатиш ҳаракати баъзани фодага мос бўлмаслиги ҳам мумкин. Масалан, ўзбеклар боширғатиб, «яхши, ўйлаб кўрамиз, маслаҳатлашиб кўрамиз» деганида, «розилик» эмас, балки «йўқ» маъноси кўздатутилган ҳоллар ҳам кузатилади.

И н к о р . «Йўқ» жавобини билдириш маъносидаги бошчайқамоқ – бошни иккиёнга бирнечамарта буриш маданиятларнинг аксариятида кенг тарқалган ҳаракатлардан биридир.

Ўзбекмаданиятида бошни иккиелкато монбирнечамарта эгиш ҳаракати га ҳам бошчайқамоқ дейилади ва «таассуфланиш» маъносида қўлланилади. Мазкур ҳаракат арабларда ҳам шуманони англатади.

А к с а р и я т м а д а н и я т л а р д а «инкор» ёки «йўқ» тушунчалари қўлёки кўрсаткич бармоқни иккиёнга бирнечамарта силкитиш орқали ҳамифодаланади.

Кечиримсўраш. Ўзбекмаданиятида ўнгқўлникўксига қўйиб, арабмаданиятида бошни бир оз пастга эгиб, кечиримсўралади.

Арабновербалмулоқотида «кечиримсўраш» ҳамда «ўтини бсўрамоқ, илтижо қилмоқ, ёлвормоқ» маънолари кафтларни бир-бирига ишқалаш орқали англашилади.

Ўзбекновербалмулоқотида ушбу ҳаракат «умидвор бўлмоқ» маъноси билдирад и³⁶.

Ўзбекмаданиятида пешанасига уришқўл ҳаракати «е, аттанг» маъносида, арабмаданиятида эса «қилганишиданафсусланиш, пушаймон бўлиш» маъносида қўлланилади.

Нарсаларни узатиш ва олиш. Ўзбекмаданиятида «хурмат-иззат» маъносида чой, овқат ва шунга ўхшаш нарсалар ўнгқўл билан,

³⁵ Саттор М. Ўзбек удумлари. – Тошкент, 1993. – Б. 62.

<http://www.happycampus.com/pages/2000/10/23/D1014397.html> 03-06-05;

<http://www.elections.spb.ru/elections/razdel9/body/sign.htm> 03-06-15.

³⁶ Usmanova Sh. O'zbekcha va Koreyscha so'zsis muloqotning milliy-madaniy xususiyatlari // International Journal of Central Asian Studies. Vol. 9. - Seoul, 2004. – P. 52.

қўлиниқўксиғақўйибузатилади. Аёлларчақўлиниўнғқўлинингтирсағига,
баъзанқўксиғақўйибузатишади. Узатганодамингёшиулуғбўлса,
қаршидагикишиҳамайнаншущаклдаолишикеракбўлади.
Буодатараблардажудакенгтарқалганбўлиб,
катталарганарсабергандаўнғқўлибилан, узатишади. Шубиланбирга,
нарсаларниқўйиқўллабузатишиёкикатталарданолгандақўйиқўллаболишодатиҳам
кўпкузатилади.

Чақириш. Ўзбекларқўлиниолдингаузатиб,
кафтиниюқоригақаратибтўрттабармоқёкикўрсаткичбармоқбилан«буергак
ел»дебишорақилишади. Араблардабуишорадан фойдаланилади.

Кўрсатиш. Ўзбекмаданиятидакўрсаткичбармоқтўзригайўналтиришҳа
рақатибиронкишиёкинарсаникўрсатишчунқўлланилса, ЯқинШарқма-даният
и да кўрсаткичбармоқбиланкўрсатиштарбиясизлик, одобсизликҳисобланади;
шунингучунҳаммазкурмаданиятлардабиронкиши, нарса,
жойёкийўлсўралгандакафтлариниюқоригаёзиб,
кўрсатибишорақилинади. Ўзбеклар«мен»,
«менми?»маъносидабошёкикўрсаткичбармоқбиланўзиниқўтабқорсатса,
арабларкафтибиланўзиникўрсатади.

Жудаяхши. Маданиятларнингкўпидабошбармоқниқўрсатишҳаракати«ж
удаяхши», «зўр», «михдай»маънолариниифодалайди.

Ваъдабериш. Арабновербалмулоқотидажимжилоқбармоқниилгақили
ш – иккикишинингжимжилоқбармоқларинибир-биригатуташтириб,
илгақҳолатигақелтиришиқўпинчаёшболаларгаҳосқўлҳаракатибўлиб,
ўзароваъдабериш, аҳдлашишнингграмзисаналади.
Мазкурқўлҳаракатиданаразлашибқолганўзбекболалариярашишчунфойдалан
ишади.

Эркалатиш. Европа, Америка, Ўзбекистонвах.к.
мамлакатлармаданиятидаболаларни, севгилисиниёкибиронбирҳайвонни
эркалатиб, бошинисилашмеъёрийҳолҳисобланади.
Араблар«баракалла!»ифодасинибошинисилашҳаракатиорқалибилдиришади.
БироқайримОсиёмамлакатларидабундайҳаракатноқулайвазиятниюзачиқара
ди. Чунки, ҲиндистонваШри-Ланкадаруҳнингбошдабўлишигаишонилади.

Масофа.

Сухбатдошларорасидагимасофановербалмулоқотнингмуҳимкомпонентларида
нҳисобланади. Кишиларўртасидагимулоқотдамасофанинг 4
хилкўринишифарқланади:

1) 50 см – интиммасофа.

Агарсухбатдошларорасидабундайяқинмасофабўлса,
ухолдауларнингўртасидаишқиймуносабатмавжудбўлади.
Ёкибундаймасофасухбатдошларнингжудақалиндўст эканлигиникўрсатади.
Демак, инсонларниқанчаликкўпданберибилсак,
сухбатчоғидауларгашунчаликяқинлашамиз.

2) 50-120 см – шахсиймасофа.

Мазкурмасофабирхилижтимоиймавқедагиҳамкорларучунмўлжалланган.

3) 1,2 - 4 метргача – расмиймулоқотгамўлжалланганмасофа.

Раҳбарнингунингқўлостидагиҳодимларибиланмулоқотичоғидаанашундайора
ликсақланади.

4) 4 - 7,5 метргача – оммавиймасофа.
Бирқанчакишиларнинграсмиймулоқотинианглатади.

Маданиятларўзаросухбатчоғидакишиларорасидагимасофанингузоқ-
яқинлигигақўрамулоқотливамуроқотсизмаданиятларгаажралади³⁷.

Ўзбекмаданиятидасаломлашиш 2 дақиқадан 5 дақиқачадавом этади,
саломлашувсўзлариданкейин, албатта, суҳбатдошнингаҳволи,
меҳнатфаолияти, оилааъзоларинингумумийаҳволиҳақидасўралади.

Ўзбеклартезфурсатдаҳол-

аҳволсўрабкетибқолишданистиҳолақиладиларёкиушбуҳолатниҳурматсизликк
айўйишади. Саломлашишжараёнипаралингвистиквоситалар

(қўлузатибқўришиш(эркакларда), юзуриштириб, елкагақоқиб,
қўлиданушлабқўришиш) биланҳамоҳангтарздаолибборилади. Саломлашишда
эмотсияхамролўйнайди, яъниочикчехрабилантабассумқилиб,
очиққўнгиллиликваўтасамимиятбилансўрашилади.

Суҳбатдошларўртасидагимасофа 60-80 см.ниташкил этади³⁸.

ЯқинШарқмаданиятида, аксинча,
суҳбатчоғидатегишдаражасинингпастигивамасофанингузоқлигикузатилади.
Арабхалқи мулоқотидасуҳбатдошгажудаяқинлашиш, қўлтегишиш,
униқучоқлаш, ўпишкабиҳаракатлархушланмайди.

Хуллас, маданиятлараромулоқотда, айниқса,
новербалвоситаларнитўғриталқинқилиш, уларнингўзигаҳосхусусиятлариниўрганишмуҳимаҳамиятқасб
этади.

Турлимаданиятлардагиновербалвоситаларнитадқиқ
этишмаданиятлараромулоқотдаюзагачикадигантўқнашувларни,
коммуникативхатоларниолдиниолади, маданийшокҳолатинибартараф этиб,
коммуникациянингмуваффақиятлиवासамаралибўлишинитаъминлайди.

5-амалий машғулот.Маданиятлараро мулоқотда муҳим аҳамият қасб

этган маданиятга мослашиш. Маданиятлараро тўсиқлар ва

тўқнашувлар, маданий ва лисоний шок ҳодисалар

Индивидуал ҳислатлар устуворлик қилган Ғарбий маданиятдан фарқли
ўлароқ, араб маданияти вакиллари жамиятда ажралмасликка, асосий оммадан
фарқланмасликка ҳаракат қиладилар. Бу араблар ҳаёт тарзининг асосий
томони, белгисидир. Маълум бўлганидек, араблар барча нарсаларда
ноаниқлик ҳиссиётини истисно қилувчи миллат ҳисобланади ва бу уларнинг
ҳаёт тарзига, жамиятдаги муносабатларига ва қонунга риоя қилишларида ўз

³⁷ <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008258/1008258a1.htm> 03-06-16.

³⁸ Юсупова Д.И.Маданиятлараро мулоқотда ўзбек ва олмон тилларида саломлашув концептининг
ифодаланиши // <http://fikir.uz/posts/poems/9374.html>

таъсирини кўрсатди. Бирон ким ёки бир нарсага тақлид қилишга бўлган тенденция араб жамиятини идентификацияловчи асосий омилдир. Бошқаларга тақлид қилишни ёқтирмаган Ғарбий мамлакатларидан фарқли ўлароқ, корейлар бир хил кийимни кийишга, модада бўлган фирманинг яли телефонларидан фойдаланишни афзал кўрадилар. Ҳаттоки, квартираларни «фирма белгиси» билан афзал кўриб, машинани ҳам асосан, энг оммавий ишлаб чиқарувчидан харид қиладилар.

Аксарият хорижликлар Кореялаги хусусий маълумотга салбий, скептик муносабатда бўладилар. Агар оила таъминланган бўлса, унинг оиланинг фарзандлари хусусий мактабда таълим оладилар, аммо хусусий мактабдаги предметлар, фанлар ёки сабоқ берилиши давлат мактабларидан фарқли эмасдир, бу ҳам тенденцияга айланди. Ташқи кўриниш индивидуалликни, бир хил кийим эса, индивидуалликни истисно этади, деган фикр мавжуд. Альтернатив мактабларда ёки уйда таълим беришда таълимнинг давлат тизимидан чекинишга ҳаракат кузатилади, шу сабабли уларни нотўғри деб ҳисоблайдилар.

Аксарият ҳолларда «нотўғри» деган сўз остида «бошқалардан фарқли» деган тушунча мавжуд. Бу араблар бошқаларга ўхшашни истаганлиги фактини тасдиқлайди.

Г.Хофстед³⁹ тадқиқотига мувофиқ, араблар тўқнашув ва можароларни ёқтирмайдилар, шу сабабли ноаниқликдан воз кечишга ҳаракат қиладилар. Инсон бирон-бир сабабларга кўра, нарса борасида безовталанида ноаниқлик ҳисси меъёрий ҳолатдир. Ноаниқлик ва безовталиқ ўртасидаги фарқлар биринчи ҳолатда, маълум объект талаб қилинганида, иккинчи ҳолатда эса, ҳеч қандай объект керак эмаслигидан иборатдир.

Арабларда безовталиқ ҳиссиёти маълум ишораларни қўллашда, нутқ суръатини ўзгаришида, хулқ, ҳиссиётларнинг ўзгаришида ўз ифодасини топади, буларнинг барчаси жамиятда қабул қилинган ҳолатлардир. Ишончсизликни намоён этилишининг юқори даражали миллатда эмоционал агрессия фаол тарзда бандлик, безовталиқ тенденцияси кузатилади.

Мазкур маданият вакиллари потенциал душман бўлган ишончсизлик билан кураш олиб бориб, уни бартараф этишга ҳаракат қиладилар.

Араблар ҳаёт тарзида маълум тенденция мавжуд. У кийим услубида, соч турмаги, сумка ва мебалларни танлашга намоён бўлади. Масалан, агар мавсумий асосий тренди қора ранг бўлса, унда ҳар бир араб шундай рангдаги кийим ёки аксессуарга эга бўлиши лозим. Кореяда жаҳон кубоги бўлганида кубок очилишида араб қизил рангли кийим кийдилар, бу эса, «қизил шайтон» рамзи эди. Маълум трендга риоя қилиш, тақлид қилиш асосида ишончсизлик тенденцияси ётади.

Ишончсизлик қабул қилинган маданиятда хулқ-атвор қоидаларининг турли хиллари кузатилади. Қарама-қарши маданиятда эса, у ёки бу меъёрларни қабул қилмаслиги учун қатъий қоидалар, ҳаттоки, жазо мавжуд.

³⁹Hofstede G. (1991), Culture and Organizations: Software of the Mind. London: Macgraw Hills.

Биринчи маданиятда ўқитувчи ўқитиш хусусиятига эга бўлган барчасини билиши, талабалар эса, ўқитувчини дарс бериш услубини баҳолаш ҳуқуқига эгадир. Иккинчи маданиятда эса, ўқитувчиларнинг барчаси профессионал бўлиб, барча саволларга жавоб беришлари лозим деган фикр устуворлик қилади.

IV. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс баёни:

Араб тилида муурожаат сўзлари

V. ГЛОССАРИЙ

№		
1	АССИМИЛЯЦИЯ –	маданиятга мослашишнинг варианты бўлиб, бунда киши ўз маданиятининг қадрият ва меъёрларидан воз кечиб, ўзга маданиятнинг қадрият ва меъёрларини тўлалигича қабул қилади
2	АУДИТОРИЯ –	ахборотни қабул қилиш ва қайта ишлашига кўра ижтимоий гуруҳлар ва уларнинг психофизиологик хусусиятлари жиҳатидан фарқланиш
3	БИХЕВИОРИЗМ (ингл. беҳавиор – феъл-атвор)назарияси	XX асрнинг бошларида АҚШда вужудга келди. Мазкур назарияга кўра, психологиянинг предмети тафаккурэмас, балки инсоннинг феъл-атвори дир. Чунки, бихевиористларнинг наздида тафаккурни бевосита кузатиб ёки ўлчаб бўлмайди. Бихевиоризм психикага кишининг ҳаёти ва фаолияти контекстини киритади ва уни ташқи таъсирлар ҳамда организмнинг физиологик хусусиятлари билан боғлайди. Бихевиоризм нуқтаи назарича, маҳлуққа (бу одам ёки жонивор бўлиши мумкин ва ҳ.к.)

		таъсир қиладиган қандайдир стимул (С) ва ушбу стимулга қандайдир реакция (Р) бор (С -> Р)
4	ДИСКУРС –	(француз тилидан «диссоурс») матнинг оғзаки сўзлашув шакли, диалог, бир-бирига маъно жиҳатидан боғланган мулоҳазалар йиғиндиси, нуткий асар. Дискурс шахснинг руҳий ҳолати, ички кечинмалари, тафаккур малакаси каби руҳийидрокий хусусиятлар билан узвий алоқадор бўлади. Шу билан бирга, шахснинг муайян ижтимоий гуруҳга мансублиги, ижтимоий мавқеи, саводхонлик, тафаккур, маданият даражаси ва ҳ.к. дискурснинг тузилишига катта таъсир кўрсатади.
5	ЭТНИК ГУРУҲЛАРАРО КОММУНИКАЦИЯ –	Турли халқ (этник гуруҳлар) вакиллари ўртасидаги мулоқот. Кўпинча жамият ўзининг фарқли субмаданиятини яратадиган сон жиҳатидан турлича бўлган этник гуруҳлардан таркиб топади. Этник гуруҳлар ўз субмаданиятларини авлоддан-авлодга мерос қилиб қолдиради. Бу эса мазкур субмаданиятнинг ҳукмрон маданият ичида ўзлигини сақлаб қолишини таъминлайди
6	ЭВФЕМИЗМ(юн. – «яхши» ва «нутқ», «сўзлашув»дан келиб чиққан бўлиб, сўзма-сўз таржима қилганда «яхши аломатли сўз» маъносини ифодалайди)	Эвфемизм – нарса-ҳодисанинг анча юмшоқ шаклдаги ифодаси; кўпол беадаб сўз, ибора ва табу ўрнида кўпол бўлмайдиган сўз (ибора)ни қўллаш. Масалан, иккиқат, бўғоз сўзлари ўрнида ҳомиладор, оғир оёқли сўзларини қўллаш. Ёки чаён сўзи табуга учраган, қўлланиши ман қилинган бўлиб, унинг маъноси эшак сўзида ифода топган.
7	ФУНКЦИОНАЛ ЁНДАШУВ –	Шахс ва коммуникацияни ўрганишдаги назариялардан бири. Бу ёндашувга кўра, шахсни бир томондан ўзлик, иккинчи томондан жамоа аъзолиги яратади. Ўзлик бир қанча шахслардан таркиб топади ва бу шахслар тушунчаси маданият билан боғлиқ бўлади. Халқнинг маданиятини турли методлар ёрдамида тасвирлаш мумкин. Шунингдек, маданиятдаги ҳар қандай ўзгаришни ҳам тасвирлаш ва ўлчаш мумкин эмас. Маданият инсоннинг феъл-атвори ва муомаласини белгилайди. Шунинг учун уларни ҳам тасвирлаш ва олдиндан айтиш мумкин бўлади
8	ГЕНДЕР –	социо-маданий категория бўлиб, жинслар ролини анъанавий ўрганишни назарда тутмайди. Гендер – ижтимоий ва психологик жараёнларнинг йирик 119 мажмуи, шунингдек, жамиятда вужудга келадиган ва миллий лисоний шахснинг ахлоқига таъсир

		кўрсатадиган маданий кўрсатмалар, қоидалардир
9	ГЕНДЕР ХУСУСИЯТ –	маскулинизм ва феминизм маданий тушунчалари ҳамда аёллик ёки эркакликнинг ўзига хос хусусиятлари
10	ГУРУҲЛАРАРО КОММУНИКАЦИЯ –	муайян гуруҳ ичидаги ёки гуруҳлараро мулоқот. Шунингдек, «мулоқотчи ва гуруҳ» кўринишида, масалан, сиёсат арбоби билан суҳбат бўлиши мумкин
11	ҲОКИМИЯТ МАСОФАСИ –	маданият ўлчовларидан бири. Бу ўлчовга кўра, жамиятлар ҳокимият масофа даражаси юқори ва ҳокимият масофа даражаси паст турларга ажратилади. Ҳокимият масофа даражаси юқори бўлган жамиятларда иерархия (поғона) меъёрий ходиса ҳисобланади. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси жамиятда, оилада ва касбий фаолиятда маълум мавқега эга бўлади. Ҳокимият масофа даражаси паст бўлган мамлакатлар сифатида Англия, АҚШ ва Скандинавия давлатларини кўрсатиш мумкин. Япония, Корея, жумладан, Ўзбекистон ҳам хизмат иерархияси ва катта ёшлиларнинг обрўси юқори кўрсаткич ҳисобланадиган давлатлар қаторига киради
12	ҲУДУДЛАРАРО КОММУНИКАЦИЯ –	Турли вилоятларда яшовчилар орасида юзага келади. Бинобарин, муайян вазиятда турли вилоят вакилларининг феъл-атворидаги фарқлар кўзга ташланади. Масалан, тошкентликлар ва водийликлар мулоқот чоғида ўзига хос қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Жумладан, Тошкентда ўзидан кичикларни сенсираб гапириш (бу тошкентликлар учун самимийлик белгиси, водийликлар учун кўполлик белгисини ифодалайди), водийнинг аксарият ҳудудларида ўзидан кичикларни сизлаб гапириш одатий ҳол саналади
13	ҲУДУДИЙ ХАРАКТЕР –	шахснинг муайян географик ҳудудга хос бўлган хусусиятлари. Дунёнинг турли ҳудудларида алоҳида, ўзига хос муҳим маданий хусусиятлар мавжуд. Шимолий Шотландиядаги тоғлик ҳудуди Шотландиянинг пасттекисликларидан мутлақо фарқ қилади ва тоғликлар жуда кучли ҳудудий характери билан ажралиб туради. Ҳудудий характер кундалик-маданий турмушдаги бир-биридан фарқ қиладиган миллий таомлар, кийим-кечаклар, хулқ-атвор ва тилнинг ўзига хос хусусиятларини намоён этади
13	ИЖТИМОЙ-КОММУНИКАТИВ	муайян лисоний ҳамжамиятда қўлланиладиган, функционал жиҳатдан бир-бирини тўлдирадиган,

ТИЗИМ –	ўзаро алоқада бўлган кодлар ёки субкодлар мажмуи
ИНТЕГРАЦИЯ –	ҳам эски, ҳам янги маданиятларнинг ўзига хос хусусиятларини намоён этади
ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ –	кенг маънода икки тиллилик шароитида тил системаларининг ўзаро таъсирини; икки тилли шахслар нутқида у ёки бу тил меъёрининг бузилишини ифодалайди. Тор маънода икки тилли шахснинг оғзаки ва ёзма нутқида она тили таъсирида иккинчи тил меъёрларининг бузилишини англатади. Умуман, икки тилни биладиган шахснинг бир тилининг иккинчи тилга кўрсатган ҳар қандай таъсири ва бу таъсирнинг натижаси интерференция дейилади
ИЗОҲЛОВЧИ ЁНДАШУВ –	шахснинг динамик табиати, унинг бошқа кишилар билан хабар алмашиши, муҳокама қилиши, мулоқот қилиши орқали шаклланишига асосланади Бу кишининг ўз шахси ҳақидаги тасаввурларининг оддий эмаслигини билдиради. Изоҳловчи ёндашувнинг мақсади инсон феъл-атворини олдиндан айтиб бериш эмас, балки уни тушуниш ва тасвирлашдан иборат. Тушуниш – индивидларнинг ўзларини тавсифлаш жараёни бўлса, тасвирлаш – бошқалар томонидан шахсга бериладиган тавсиф жараёнидир
ЖАМОАВИЙ КОММУНИКАЦИЯ –	шахслараро мулоқот тури, унда маърузачи, жамоат арбоби билан аудитория иштирок этади
ЖЕСТЛАР –	коммуникация жараёнида инсон нутқининг тана, қўл ёки бармоқларнинг ҳаракатлари билан бирга кечадиган ва кишининг бевосита суҳбатдошига қаратилган, қандайдир ҳодисага, қандайдир шахсга, қандайдир нарсага бўлган муносабатини ифодалайдиган турли ҳаракатларидир. Кишиларнинг бирон ҳодиса ёки ҳолатни тушунтириш мақсадида ишлатадиган қўл ҳаракатлари турли маданиятларда турлича маъно касб этади. Бунингсабабимаданиятларарорамзларватушунчаларн ингфарқланишидадир
КОД –	мулоқот воситаси бўлиб, у табиий тиллар (ўзбек, рус, инглиз ва ҳ.к.) ҳамда сунъий тиллар: эсперанто ёки замонавий машина тиллари, морзе алифбоси, турли сигналлар ва бошқаларни ўз ичига олади. Тилшуносликда код деганда лисоний шакллар: тил, ҳудудий ёки ижтимоий диалект, шаҳар койнеси тушунилади

	<p>КОДЛАР АРАЛАШУВИ (ёки бир код тасарруфидан иккинчи код тасарруфига ўтиш) –</p>	<p>нутқий мулоқот чоғида сўзловчининг коммуникация шароитидан келиб чиққан ҳолда, бир тилдан (ёки тил вариантларидан, диалектдан, услубдан) бошқа бир тил кўринишига ўтиши</p>
	<p>КОММУНИКАТИВ ВАЗИЯТ –</p>	<p>икки ёки ундан ортиқ кишилар нутқий мулоқотининг вазияти</p>
	<p>КОММУНИКАЦИЯ – (лот. коммунисатион, коммунис «умумий») –</p>	<p>хабарни узатиш, фикр ва маълумотлар алмашинуви, яъни мулоқот қилишдир. Коммуникация – мулоқот акти, икки ёки ундан ортиқ киши ўртасидаги ўзаро ҳамфикрликка асосланган алоқа. Коммуникация – кишиларнинг бир-бири билан алоқа ўрнатиш ва ҳиссиётларини тушуниш воситаси. Коммуникация – тафаккурдаги рамзлар, уларни замон ва маконда узатилишини ўз ичига олган механизм бўлиб, у инсон муносабатларини таъминланлашга ва ривожлантиришга хизмат қилади.</p>
	<p>КОММУНИКАЦИЯ МАНБАСИ –</p>	<p>ижтимоий жиҳатдан аҳамиятли ахборотни кенг тарқатиш билан шуғулланадиган ташкилотлар: оммавий коммуникация соҳасини кўллаб-қувватлашга жавобгар институтлар; бу соҳани техник таъминотига жавобгар институтлар (давлат кўмиталари, давлат ва хусусий телерадиокомпаниялар, оммавий матбуот агентлиги, нашриётлар ва ҳ.к.</p>
	<p>КОНЦЕПТ –.</p>	<p>лотин тилидаги концептус «тушунча» сўзининг калкасидир. Рус тилшунослигида концепт тушунчаси XX асрнинг биринчи чорагида файласуф С. Асколдов томонидан илмий муомалага киритилади. Ушбу термин тилшуносликда ўтган асрнинг 80-йилларига қадар тушунча сўзига синоним сифатида ишлатилган бўлса, бугунги кунга келиб унинг изоҳи тушунча терминига нисбатан кенгайганини кўриш мумкин. Концепт икки томонли хусусиятга эгадир. Бир 121 томондан, маданият концепт кўринишида инсоннинг ментал дунёсига кирса, бошқа томондан, инсон концепт ёрдамида маданиятга киради ва баъзан унга таъсир кўрсатади</p>
	<p>ЛИНГВОКУЛТУРОЛ ОГИЯ (лот. лингва «тил»; султус «хурмат қилиш, таъзим қилиш»; юнон. «илм, фан») –</p>	<p>маданиятшунослик ва тилшунослик кесишган нуқтада шаклланган тил тадқиқининг янги соҳаси. Лингвокултурология маданият ва тилнинг ўзаро алоқасини, ўзаро таъсирини, тилда ўз аксини топган халқ маданиятининг кўринишларини тадқиқ этади. Лингвокултурология тилшуносликнинг мустақил</p>

		<p>йўналиши сифатида XX асрнинг 90-йилларида вужудга келган. Лингвокультурология этнолингвистика, социоллингвистика лингвомамлакатшунослик ва этнопсихоллингвистика билан чамбарчас алоқададир.</p> <p>Лингвокультурологиянинг объекти – маданият ва тилнинг ўзаро алоқаси, ўзаро таъсирини бир бутунликда тадқиқ қилишдир.</p> <p>Лингвокультурологиянинг предмети – маданиятда рамзий, образли, метафорик маъно касб этган ва натижалари инсон онгида умумлаштирилиб миф, афсона, фолклор ва диний дискурсларда, поетик ва прозаик бадиий матнларда, фразеологизмларда, метафораларда ва рамзларда акс этадиган тил бирликлари саналади</p>
	ЛИСОНИЙ ШАХС –	<p>объектив воқеликни ўз кўришига мувофиқ тасвирлаш ва маълум мақсадга эришиш учун муайян тилнинг тизимли воситаларидан фойдаланган ҳолда уларни матнларда акс эттириши нуктаи назаридан тавсифланган у ёки бу тил соҳибидир. Лисоний шахс – муайян билимлар ва тасаввурлар мажмуиёга эга бўлган нутқий фаолиятни намоён қилувчи шахсдир</p>
	ЛИНГВИСТИК ШОК –	<p>она тили учун кулгили, ғалати ва одобдан ташқари ҳисобланган лисоний бирликлар қўлланилган хорижий нутқни эшитган инсоннинг ҳайратланиши, кулиши ёки хижолат бўлишидир</p>
	МАДАНИЯТ –	<p>муайян халққа хос бўлган борликдаги ҳаёт ва фаолият, шунингдек, инсонлар орасидаги ўзаро муносабат (урф-одатлар, расм-русумлар, мулоқот хусусиятлари) ва дунёни кўриш, тушуниш ва яратиш усуллари. «Маданият» тушунчаси муайян тарихий давр (антик маданият), конкрет жамият, элат ва миллат (ўзбек маданияти), шунингдек, инсон фаолияти ёки турмушининг ўзига хос соҳалари (масалан, меҳнат маданияти, бадиий маданият, турмуш маданияти)ни изоҳлаш учун қўлланилади. Тор маънода «маданият» термини кишиларнинг фақат маънавий ҳаёти соҳасига нисбатан ишлатилади. Маданият – меъёрлар, қадриятлар, идеаллар, намуналарнинг йўл-йўриқлари ва кўрсатмалари тизимига асосланган субъектлар фаолиятининг барча шакллари мажмуи, у бошқа маданиятлар билан ўзаро алоқада яшайдиган жамоанинг мерос қилиб олган хотираси</p>

	МАДАНИЯТГА МОСЛАШИШ –	маданиятларнинг ўзаро таъсир жараёни бўлиб, у бирон бир халқ ёки бирон бир халқ вакили томонидан бошқа халқ маданиятининг тўлиқ ёки қисман қабул қилинишини ифодалайди. Маданий мослашиш бошланғич, кўникиш, мослашув, осойишталик, уйга кетиш арафасидаги мослашув ва сўнгги босқичларга ажралади
	МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ –	турли маданият вакиллари орасидаги ўзаро алоқа, мулоқот бўлиб, унда кишилар ўртасидаги билвосита алоқа, шунингдек, коммуникациянинг билвосита шакли (тил, нутқ, ёзув, электрон муоқот) назарда 122 тугилади. Баъзан маданиятлараро мулоқот «маданиятлар кесишуви» («кросскултурал)ни ҳам ифодалайди. Маданиятлараро мулоқот – муайян маданият ва тил соҳибларининг ўзга маданият ва тил вакиллари билан вербал (нутқли) ва новербал (нутқсиз) мулоқот воситасидаги ўзаро алоқа жараёнидир. Бундай мулоқотнинг ҳар бир иштирокчиси ўзининг шахсийқоидалари тизимига эга бўлади
	МАДАНИЯТ ТИЛИ –	мавжуд бўлган ёки қайтадан ҳосил бўлган тасаввурлар, тушунчалар, образлар ва бошқа маъновий конструкциялар тузилишининг белгилар ва уларнинг муносабатлари тизими воситасида шаклланиши
	МАДАНИЙ САВОДХОНЛИК –	“жамоавий ҳамкорлик руҳи» ни яратиш бўлиб, у бизни дунёни билиш ҳамда мулоқотнинг стандарт воситасига эгалик қилишимизга ва шу тариқа замон ва маконга кўра ёзма ва оғзаки мураккаб ахборотларни қабул қилиш ва узатишимизга имкон беради. Бироқ маданий саводхонлик фақат маданий ўзига хос ахборотгина бўлиб қолмай, балки борлиқ ҳақидаги яхлит ахборот ҳамдир. Маданий саводхонлик – жорий маданий ахборотни доимий тўлдириб боришни талаб қиладиган маданиятлараро қобилиятнинг динамик компоненти
	МАДАНИЙ ШОК –	маданиятлараро тўқнашувларнинг кўринишларидан бири бўлиб, у хорижий тилни ўрганувчининг ажабланиш, ҳайрон бўлиш ёки тили ўрганилаётган маданият омилларининг қабул қилмаслик ҳолатини ифодалайди. Маданий шок тил ўрганувчининг маданиятга нотўлиқ мослашуви ёки у учун янги бўлган маданият меъёрларини билмаслиги, тушунмаслигидир

	<p>МЕНТАЛИТЕТ (нем. менталитт < лот. менс, ментис – ақл, идрок) –</p>	<p>жамият, миллат, жамоа ёки алоҳида шахснинг тарихий таркиб топган тафаккур даражаси, маданий салоҳияти, уларнинг ҳаёт қонунларини таҳлил этиш кучи, муайян ижтимоий шароитлардаги ақлий қобилияти, руҳий қуввати. Менталитет – халқ менталлигини, унинг ақлий ва руҳий қувватининг ички тузилишини ва дифференциясини акс эттирадиган категория. Менталитетлар турли масштаблардаги лингвомаданий жамоаларнинг психолингво-интеллектларини намоён қилади. Жамият, миллат ёки шахснинг менталитети уларнинг ўзига хос анъаналари, расм-русмлари, урф-одатлари, диний эътиқод ва иримларини ҳам қамраб олади</p>
	<p>МЕТАФОРА. (юн. метафҳора - кўчириш) –</p>	<p>ҳосила маъно юзага келиши, у бiron предмет номини бошқа предметга ўхшашлигини эътиборга олиб кўчиришдир. Метафора – ўхшатишнинг қисқарган шакли. Метафора нафақат қисқарган ўхшатиш, шу билан бирга, қисқарган қарама-қаршилиқ ҳамдир. Метафора тилдаги универсал ҳодиса бўлиб, унинг универсаллиги маконда ва замонда, тил структурасида ҳамда унинг вазифаларида намоён бўлади. Метафора ўзида фундаментал маданий қадриятларни акс эттиради</p>
	<p>МИЛЛИЙ ХАРАКТЕР –</p>	<p>у ёки бу миллат вакилига оид бўлган ўзига хос жисмоний ва маънавий хусусиятлар мажмуи, хулқ-атвор ва фаолият меъёридир. 123 Миллий характер халқнинг дини, сиёсати, урф-одатлари, ижтимоий қатлами, турмуш тарзи, тарихи ва ҳатто географик ўрни билан ҳам чамбарчас боғлиқ</p>
	<p>МОНОХРОН МОДЕЛ –</p>	<p>Маданиятлар типологиясининг вақтга бўлган ўлчовларидан бири. Унда вақт инсон учун кесимларга ажралган йўл сифатида образли гавдаланади. Вақтнинг бундай қисмларга бўлининши туфайли ушбу маданиятдаги инсон вақтни муайян даржада бошқариш мумкин деб ўйлайди: у фақат бир иш билан шуғулланади, шунингдек, вақтни иш учун ва ҳиссий алоқалар учун тақсимлайди. Монохрон маданиятларда 10-15 дақиқага кеч қолиш мумкин, бироқ бундай ҳолатларда кечирим сўраш керак бўлади</p>
	<p>НОВЕРБАЛ КОММУНИКАЦИЯ –</p>	<p>Новербалвоситалар ёрдамида амалга ошириладиган мулоқот. Новербал воситалар деганд ажестлар (тана, қўл ҳаракатлари), имо-ишоралар (мимика), тегиш (қўл тегизиш, кучоқлаш, силаш, ўпиш ва ҳ.к.),</p>

		танаҳолати, кишилар орасидаги масофа кабилар тушунилади. Новербал (сўзсиз, нутқсиз) коммуникация мулоқот қилаётган индивидларнинг бир бирига ўзаро таъсири ва эмоционал ҳолати ҳақида сигнал берувчимулоқотшаклидир. Новербал коммуникация кишилар ўртасидаги новербал хабарлар алмашинуви ва уларнинг талқинини билдиради. Ҳар бир маданият борликни ўзига хос белгилар ва рамзлар ёрдамида акс эттиргани учун ҳам новербал мулоқот юзага чиқади.
	НУТҚ ЭТИКЕТИ –	инсонларнинг расмий ва норасмий вазиятлардаги ўзаро мулоқотида уларнинг ижтимоий ва психологик ролига мос равишда амал қилинадиган ижтимоий ва маданий ўзига хос нутқий муомала қоидалари. Нутқ этикети – бу«ижтимоий силлиқланган»худуд, мулоқотнинг миллий-маданий компоненти
	НУТҚИЙ ХУЛҚ-АТВОР –	коммуникатив вазият иштирокчилари, яъни сўзловчи ёки тингловчининг нутқи ёки нутқий реакциясини кўрсатувчи ўзига хос хусусиятлар
	ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯ –	матбуот, радио, телевидение каналларивоситасида амалга оширилади. Унда юборувчи бир коммуникант ҳамда олувчи омма бўлади
	РАМЗ –	ташқи дунёнинг турли маданият вакиллари ички дунёси, онги, тафаккури ва руҳидаги акси. Рамз белги бўлиб, унинг дастлабки маъносидан бошқа маъно учун шакл сифатида фойдаланилади. Агарда оддий белги инсонга 124 маъноларнинг предметлар оламига кириш имкониятини берса, рамз маъновий муносабатларнинг предметлар мавжуд бўлмаган оламига кириш имкониятини беради. Рамз инсоннинг англаб бўлмайдиган ботиний томонига мурожаат қилади. Рамзни ўз предмети билан алоқасини йўқотган маъно сифатида тасаввур қилиш мумкин. Ижтимоий мулоқот тизимида муайян объектлар, масалан, предмет, ҳаракат, ҳодиса, матн, тасвир, ҳайвон, ўсимлик, ранг, рақам ва ҳ.к. рамз бўлиб хизмат қилади. Рамзлар моддий (буюм, предмет), тушунчавий, сўзли, тасвирий ва овозли бўлиши мумкин
	СОЦИОЛИНГВИСТИКА –	тилшуносликнинг тилни ва унинг мавжуд бўлган ижтимоий шароитлар билан боғлиқлигини ўрганадиган соҳаси. Ижтимоий шароитлар деганда, амалдаги тил ривожланаётган ташқи шарт-шароитлар мажмуи: мазкур тилдан фойдаланаётган кишилар жамияти, бу жамиятнинг ижтимоий

	структураси, тил эгаларининг ёши, ижтимоий мавқеи, маданият ва билим даражаси, яшаш жойи орасидаги фарқлари, шунингдек, уларнинг мулоқот вазиятига боғлиқ нутқий муомаласидаги фарқлар тушунилади. Демак, социолингвистика тилнинг жамият ҳаётидаги роли, унинг ижтимоий табиати, ижтимоий функциялари, ижтимоий омилларнинг тилга бўлган таъсир механизми билан боғлиқ масалаларни ўрганадиган тилшунослик соҳасидир
СТЕРЕОТИП –	муайян гуруҳ ёки жамоанинг соддалашган, схемалашган, эмотсионал бўёқдор ва фавқулудда барқарор бўлган образи, турли маданият вакиллари тили ва тафаккурининг ўзига хослиги. Ҳар қандай шахс муайян маданиятлар билан боғланган стереотиплар оламида яшайди. Стереотиплар ижтимоий стереотиплар, мулоқот стереотиплари, ментал стереотиплар, маданий стереотиплар, этномаданий стереотиплар ва ҳ.к. га ажратилади. Масалан, ижтимоий стереотиплар шахснинг тафаккури ва муомаласини кўрсатади. Этномаданий стереотиплар бирон бир халққа хос бўлган умумий хусусиятларни ифодалайди. Масалан, ўзбеклар меҳмондўстлиги, руслар таваккалчилиги, қozoқлар қайсарлиги, турклар ҳиссиётлилиги, хитойликлар сертакаллуфлиги, японлар хушмуомалалиги, италянлар қизиққонлиги, эстонлар сусткашлиги, немислар тартибга аниқ риоя қилиши билан бутун халқ ҳақидаги стереотип тасаввурларни юзага чиқарган
СУБКОД –	функционал даражасиваҳажми«код»данкичикбўлганкоммуникати восттизим, тилнинг тури. Масалан, ҳозиргиўзбекмиллийтилинингсубкодларибу – адабийтил, ҳудудийдиалектлар, ижтимоийжаргонлар, шаҳар(Тошкент) койнесихисобланади
СУБМАДАНИЯТ –	иккинчидаражали, тобемаданияттизими (масалан, ёшларсубмаданиятиваҳ.к.)
ТАБУ –	маданий, диний, ирим ёки нохушлик уйғотиши нуқтайи назаридан муайян хатти-ҳаракатлар ёки айрим сўзлар қўлланишини таъқиқлаш. Табу сўзи тонга тилидаги < тапу < та – «белгиламоқ», «ажратмоқ» ва пу – «бутунлай» 125 сўзларидан келиб чиққан бўлиб, «бутунлай ажратилган», «алоҳида белгиланган», яъни «ман этмоқ»,

		тақиқламок» маъносини англатади
	ТАМАДДУН («цивилизация»< лот. сивилис – фукаро)	термин XVII асрда вужудга келган. Ҳар бир маданиятнинг ўлими бўлган ўз тамаддуни мавжуд. Тамаддун ҳар қандай ижтимоий-маданий дунё ривожланишининг охириги босқичидир. Маданият миллий, тамаддун халқародир. Инглиз-америка анъаналарида ҳар қандай алоҳида ижтимоий-маданий дунё сивилизатсиядир. Маданият янгинияратади, тамаддунфақатмаълумнарсанитаркатади
	ТАНҚИДИЙ ЁНДАШУВ –	шахсвакоммуникацияни ўрганишдагиназариялардан бери. Бу ёндашув тарафдорлари, аввало, коммуникациянинг тарихий вазияти билан қизиқишади . Мазкур нуктаи назарга кўра, маданият жангмайдонисифатида талқин этилди. Яъни, маданий ҳодисаларнинг кўплабизоҳваталқинлари бир жойга йиғилади, ҳар доим маданий фарқларни белгиловчи ва унинг характерини тунтирувчи ҳукмрон куч мавжуд бўлади. Танқидий ёндашув тарафдорларининг фикрича, маданий вазиятлардаги ҳукмрон кучларни тадқиқ этиш ватасвирлаш кишиларни қарши тура олишга ва бошқа маданият вакиллари билан янада самаралироқ мулоқотни ўлгақўйишга ўргатади
	ТАСВИРИЙ РАМЗЛАР	бирон бир белги, аломат, кўриниш ёки тасвирни ифодаловчи тимсоллардир. Турли тасвирлар, оддий ва мураккаб геометрик фигуралар, осмон жисмлари, иероглифлар, ҳарфлар, ҳатто тиниш белгилари тасвирий рамзларни ифодалашга хизмат қилади
	ТИЛ –	кишилар оқимини халққа айлантирадиган, мазкур нутқ жамоасининг ўзини ўзи англаши, маданияти, анъаналарини сақлаши ва уларни мерос қилиши орқали миллатни шакллантирадиган кучли ижтимоий воситадир. Тил – маданиятнинг кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб олган реал борлиқ, унинг реал яшаш шароитлари, балки халқнинг ижтимоий ўзини ўзи англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, қадриятлар йиғиндиси ва дунёқараши ҳам акс этади
	ВЕРБАЛ КОММУНИКАЦИЯ –	(лот. вербалис – оғзаки ва лот. соммунисатио – мулоқот) вербал воситалар ёрдамида амалга ошириладиган, сўзли, нутқ иштирокидаги мулоқотдир. Вербал воситаларга инсоният табиий тилларининг турл

		ибелгилари (уларнинг оғзаки ва ёзма шакллари) киради
	ВИРТУАЛ КОММУНИКАЦИЯ –	компьютер ва коммуникация технологияларига асосланган мулоқот тури. Шахслараро, гуруҳлараро, оммавий бўлиши мумкин
	ЁШ ХУСУСИЯТЛАРИ –	кишининг ёшига мувофиқ қарашлари, хатти-ҳаракатлари ҳамда ўзини қандай тутишини маданий-меъерий қоидаларга кўра аниқланиши
	ШАХСЛАРАРО КОММУНИКАЦИЯ –	икки ёки андан ортиқ шахслар иштирок этадиган мулоқот. Вербал ва невербал шаклларга эга бўлиши мумкин

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь «Олий таълим

муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4732-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 4947-сонли Фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5544-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май «Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5729-сон Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь «2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4358-сонли қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-6097-сонли [Фармони](#).

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги «Шарқшунослик соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4680-сонли қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь «Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 797-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

1.Белова А. Г. Очерки по истории арабского языка. М. 1999, стр. 6-15.

2.Белкин В. М. Общие тенденции развития арабской научно-технической терминологии в послевоенный период. - В сб. статей: Развитие языков в странах зарубежного Востока (послевоенный период). М. 1983, стр. 48-61.

3.Белкин В. М. Арабская лексикология. -М., 1975., стр. 118-129.

Қўшимча адабиётлар

4. Исаев М. Н., Никольский Л.Б. Общие тенденции и факторы развития языков в странах зарубежного Востока. - В сб статей: Развитие языков в странах зарубежного Востока. (послевоенный период). М. 1983, стр.5-15.
5. Шагаль В. Э. Арабские страны: язык и общество. М. 1998.
6. Шагаль В. Э. Языковой аспект национальных процессов в арабских странах. М. 1987.
7. Шагаль В.Э. Арабский мир: пути познания. Межкультурная коммуникация и арабский язык –М.: ИВ РАН, 2001
8. Шарбатов Г. Ш. О трёхкомпонентной функциональной парадигме арабского языка и статусе арабских региональных обиходно-разговорных языков. - В сб. статей: Проблемы арабской культуры. Памяти академика И. Ю. Крачковского. М. 1987, стр. 200-206.
9. Шарбатов Г.Ш. Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки. М., 1991

IV. Интернет сайтлар

10. www.ziyonet.uz;
11. www.bilim.uz;
12. www.almeshkat.com
13. www.drmosad.com
14. www.el-eman.com